

Medborgarnas Europa

– civilsamhällets utmaningar

SVERKER SÖRLIN

JORUN M. STENØIEN

ULLA CARLSSON

GOTTFRIED WAGNER

FILIP WIJKSTRÖM

UTGIVEN AV Folkuniversitetet
tel. 08-679 29 50, info@folkuniversitetet.se
REDAKTÖR Susie Edlarsson Hjort
GRAFISK FORM Gudrun Ros
OMSLAGSILLUSTRATION Alberto Rigamonti
TRYCK Fyris-Tryck AB, Uppsala 2015
ISBN 978-91-976837-7-7

Medborgarnas Europa

– civilsamhällets utmaningar

SVERKER SÖRLIN

JORUN M. STENØIEN

ULLA CARLSSON

GOTTFRIED WAGNER

FILIP WIJKSTRÖM

INNEHÅLL

- 7 Förord
- 9 Om författarna
- 11 Plädering för de mångas kunskap.
Sverker Sörlin
- 25 Hva kreves for et folkelig
engasjement? *Jorun M. Stenøien*
- 33 En offentlighet i förändring.
Civilsamhället, yttrandefriheten
och medierna. *Ulla Carlsson*
- 49 Crisis, communication, change.
Challenges for civil society and
institutions. *Gottfried Wagner*
- 61 Filantroper, frivilliga och sociala
entreprenörer. Nya civilsamhälles-
medborgare i ett omförhandlat
samhällskontrakt. *Filip Wijkström*

BILAGA: Seminarieprogram

FÖRORD

Europas samhällsutveckling och därmed politiska karta undergår snabba förändringar. Den nya och för allt fler människor tillgängliga tekniken skapar nya former för kommunikation mellan individer men också mellan medborgarna och de politiska institutionerna.

Genom seminariet *Medborgarnas Europa*, som genomfördes i september 2014 i Umeå, ville Nordisk Folkeuniversitet med Folkuniversitetet i Sverige som arrangör, belysa hur forskningen beskriver den aktuella utvecklingen inom ett antal centrala områden. De valda områdena var folkbildning/utbildning, demokrati och hur civilsamhället hanterar dessa frågor.

Avsikten med seminariet var också att lyfta fram betydelsen av att aktuell forskning når ut till såväl allmänheten som beslutsfattare på skilda nivåer samt att forskare stimuleras till och ges möjlighet att aktivt delta i samhällsdebatten. Seminariet illustrerade även de möjligheter som gemensamma insatser från företrädare för forskning och folkbildning har för att skapa ett kunskapsbaserat samhällsengagemang med folkbildningsmässiga förtecken.

Flera av föreläsningarna visade sig med fördel kunna omvandlas till uppsatser och inlägg som vi nu har fått möjlighet att publicera. På detta sätt vill vi bidra till att de iakttagelser, tankar och idéer som redovisades vid seminariet kommer många fler till del, än de som deltog.

Vi tackar författarna för deras medverkan och Folkuniversitetetsföreningen, som genom ekonomiskt bidrag möjliggjort denna skrift.

Stockholm i april 2015

Cecilia Palm

Generalsekreterare

OM FÖRFATTARNA

SOFIA RUNARSDOTTER

Sverker Sörlin är professor vid avdelningen för historiska studier vid ΚΤΗ samt Folkuniversitetets ordförande.

Jorun M. Stenøien är professor vid Department of Adult Learning and Counselling vid Norges Teknisk Naturvetenskaplige Universitet i Trondheim.

LARS LAMHED

Ulla Carlsson är professor och föreståndare för Nordiskt informationscenter för media- och kommunikationsforskning, NORDICOM, en institution inom Nordiska Ministerrådet i Göteborg.

Gottfried Wagner är rådgivare vid utbildnings- och kulturministeriet i Österrike och före detta direktör för European Cultural Foundation, ECF i Amsterdam.

CECILIA NORDSTRAND

Filip Wijkström är docent vid Department of Management and Organisation på Handelshögskolan i Stockholm.

Plädering för de många kunskap

Sverker Sörlin beskriver i sitt inlägg sin syn på den aktuella samhällsutvecklingen exemplifierad med nedslag i Västerbotten, Sverige, Norden och Europa.

Begreppet civilsamhället granskas och analyseras. Sörlin pekar slutligen på vilka samhällsinvesteringar som måste till för att vi genom kunnigare människor skall få ett kunnigare samhälle och därmed mer av ett medborgarnas Europa.

DE SOM PLANERADE detta symposium måste ha haft en profetisk blick. De kanske anade den politiska scenförändring som redan skett i stora delar av Europa och som nu nått även våra isklädda kuster.

Vi talar onekligen om civilsamhällets utmaningar och vi har anledning att fundera noga över vad det är som pågår. Om vad själva begreppet Europa står för och kanske vad det är för civilsamhälle vi menar när vi använder det. Hur fungerar de två begreppen tillsammans? Vad är civilsamhälle i Europa?

Och kanske än mer, den fråga som främst skall vägleda mig i detta inlägg: Är kunskapssamhället ett civilt samhälle?

FÖRFÖRAREN – OCH FÖRLORAREN

Först dock en smula lokalkännedom. Den är relevant för ämnet.

Jag har ett minne från just denna stad, Umeå, från en lokal i kvarteret intill, nämligen det då ganska nya Folkets Hus. Det var ett seminarium om »Den nye förföraren«. En av de inblandade var Bengt Börjesson, professor i socialt arbete som

studerat barnbyn Skå och Gustaf Jonsson och svenska ungdomar på glid, och som mot slutet av sitt liv skrev en rafflande radiodeckare om mord på en akademisk psykologiinstitution. Jag tror det var Bengt som tagit initiativet. En annan medverkande var ekonomen Åke E. Andersson. Det var omkring 1988. Umeå Folkets Hus var nytt, masurbjörken blänkte ännu och inramade debatten.

I alla händelser är jag helt säker på att Måns Lönnroth, matematikern, framtidsforskaren och energiutredaren, sedermera Anna Lindhs statssekreterare i miljödepartementet, var på plats. Han utvecklade omsorgsfullt med många bisatser och myllrande detaljer hur vi en dag skulle kunna få lov att ompröva självklarheten hos den idyll jag kunde se ut genom seminarierummets fönster, en som vanligt ljus och konfliktfri dag i det centrala Umeå i det stillsamma frisinnade Västerboten – och hur vi en sådan dag skulle kunna tvingas bort från denna till ett tillstånd där en ny förförare ryckt tag i sinnena och fört oss tillbaks till trettioalets motsättningar.

Jag minns att jag var imponerad av hans fantasi och idérikedom och jag minns att Måns besatt en stor kunskap om Europas historia som han utvecklade för oss på sitt blädderblock. Men det allra tydligaste minnet är hur litet jag trodde på honom. Trots all respekt jag kände för den umensiska samhällsvetenskapens bjässar som kallat till detta möte, så uppfattade jag hela idén som befängd. Hur i all världen skulle vi kunna hamna i ett nytt trettioal? Och den där förföraren, vilka egenskaper skulle han ha? Hur skulle han kunna lura nio miljoner på välfärd mätta och belåtna svenskar?

Det hela var en förövning. Syftet var att det skulle hållas ett ännu större möte, kanske om något storslaget på det sätt Åke E. Andersson gärna ville att saker skulle vara litet storslagna. Åke, som ledde Institutet för framtidsstudier under många år och anförtrorde mig att hans pappa en gång sammanfattat

den relevanta världsbilden från den lilla byn utanför Sollefteå där Åke växte upp, när han meddelat sin son att han för sin del uppnått det högsta stadium man kunde begära: fadern både »hade bil och hade varit i Stockholm«.

Västerbotten är fortfarande, med sitt frisinne, sin puritanska religiositet, sin starka solidaritet, sin folkrörelseförankring och sin sega ödmjukhet, en plats där den nye förföraren i Sverigedemokraterna haft svårt att vinna själar. Det är här och i de mest framgångsrika städerna, Stockholm och Göteborg, som detta nyfascistiska parti har minst andel av de röstande. Ändå är nu var femtonde röst i Umeå en röst för detta parti, nästan var tionde i länet.

Är det ett nytt civilt samhälle vi nu ser ta form? Är detta medborgarnas Europa?

Ämnet för mig i dag är inte en samtidspolitisk analys av Sverige, men jag vill ändå börja här. Jag måste faktiskt börja här, för om vi bryr oss om civilsamhället så är det i denna ända vi måste börja. Vi talar om krafter som undergräver civilsamhället, men som samtidigt åberopar sig på det. Som själva anser sig veta vad detta samhälle är och anser att det är Europa – eller någon tolkning av Europa – som i själva verket hotar det.

Jag ska åberopa även ett annat föredrag. Det hölls på Norges ambassad år 2006 i oktober. Karsten Alnæs, som då just avslutat sitt stora mångbandsverk om Europas historia, talade om *taperen*, förloraren. »Tenk på taperen«, sade Alnæs.

Han talade före mig. Jag försökte tala om skandinaviska vägval, om hur Sverige och Norge tagit skilda vägar så många gånger, men hur vi ändå fanns i stort sett på samma sida för det mesta och delade utblick på tidens stora frågor.

Även då hade det just varit val och regeringsskifte. Vi visste inte riktigt vart vi var på väg. Och föga anade vi.

Men jag tyckte att Alnæs sagt något väsentligt och jag avslutade själv mitt inlägg så:

»Det är förlorarna som alltid är de farligaste fienderna, de försmådda, de förrådda, de kränkta och glömda. Minskar vi deras antal, har vi gjort världen till en säkrare plats och ökat livschanserna för alla. Nordens små länder lever helst i en sådan värld.«

I detta ligger, tänker jag när jag ser mina ord nu snart åtta år senare, också fröet till att vi hamnat där vi är. Den röst som hördes så gällt och ruggigt i söndagens val, och som hördes ännu värre i de europeiska valen i maj, det var förlorarnas röst. Dem som politiken under lång tid brytt sig mycket litet om.

Först och främst de arbetslösa, de är dubbelt överrepresenterade. De utförsäkrade. De som inte längre har en ambulans att åka med till sjukhuset, som fallet blivit på sina håll just här i Västerbotten, av för mig oförklarliga skäl. (De ekonomiska, som anförs av de ansvariga, ter sig inte särskilt trovärdiga.) Dem som hemsjukvården inte längre har tid med. De som inte precis blev rikare när skatterna sänktes i steg efter steg. De vilkas jobb faktiskt är de som ser ut att vara hotade av människor som invandrat till Sverige från andra länder – eftersom den större ekvationen, som ju är att invandring är mycket lönsam och helt nödvändig, inte är så självklart enkel att räkna ut på det sättet när man stämplar i månad efter månad.

Detta är män, mest män, som sällan tog ledningen i skolarbetet och som inte har gynnats av att konkurrens är det enda ord som vi snart vet hur vi ska stava till. Men det blir inte bättre för att var tredje röst är en kvinnas, inte mer civilsamhälle alls.

DEMOKRATINS VITALITET – OCH DE TVÅ EUROPA

Den europeiska utvecklingen inger oro. I många länder finns ännu svåra, kvardröjande effekter av den djupa ekonomiska

krisen. Överlag sviktar tilltron till det europeiska projektet. I opinionen finns växande sympatier för populistiska partier till höger. Detta motverkas bara i ringa mån av att det växer fram en mer försonlig syn på EU hos nordeuropeiska partier i mitten och till vänster. Tappra försök att motverka det demokratiska underskottet i Europa har inte (ännu) gett nämnvärd framgång.

Karakteristiskt för mycket av Europasamarbetet har varit betoningen av staternas roll. Medborgarnas och de folkliga rörelsernas Europa har varit underartikulerade. Jag skall i mitt inlägg söka exempel på tillfällen där medborgarnas Europa framträtt i den politiska diskussionen.

Det centraleuropeiska uppvaknandet från 1980-talet är ett sådant exempel, där också civilsamhället fick en eggande framtoning och även påverkade debatten i övriga Europa. Det var strängt taget då vi lärde oss att börja använda begreppet i den svenska debatten. Dess gamla rötter i äldre tiders europeiska identitetsdiskussion, eller rötterna djupt ned till Alexis de Tocqueville och hans analys av den amerikanska demokratin under 1800-talet, hade vi haft föga kontakt med, och den som förekommit hade rullats ned i glömskans sterila mark av den allians mellan stat och storfinans som lyckades med så mycket under 1900-talets mellersta decennier.

Men så kom uppvaknandet under intryck av de central-europeiska sammetsrevolutionerna. Varför dog energin i denna kraft ut?

En fråga jag vill ställa gäller demokratins vitalitet. Jag vill placera frågan mot bakgrunden av en politisk-ekonomisk regim, också den sedan 1980-talet och utbredd i de flesta länder, som betonat valfrihet och individualism. I forskningslitteraturen om nyliberalismen används ibland ordet »avpolitisering«. Kanske bör man fråga sig om det finns ett samband mellan denna överordnade ram för politik-ekonomi-samhälle

och den svaga utvecklingen av gemensamma, medborgerliga rörelser och institutioner? När nu även nyliberalismen visar tecken till försvagning och inte mycket nytt trätt i dess ställe, har ett utrymme skapats för oro och mörka krafter i hela det europeiska sammanhanget.

Man kan också notera att den europeiska rörelsen i grunden varit splittrad. Å ena sidan har det funnits en djup och intensiv diskussion om mänskliga rättigheter och friheter, med rötter i den tidiga Europarörelsen före andra världskriget. Denna tog ny fart med Europakongressen i Haag 1948, och har fortsatt att leva i en mångfald av nationella, religiösa, politiska och federalistiska sammanslutningar vilket Annika Ström Melin erinrat om i en tänkvärd bok, *Europas svaga hjärta* (2014). Rörelsen har dock varit splittrad och haft en svag förankring i staterna och inte minst i näringslivet.

Å andra sidan har det funnits en pragmatisk, gemenskapsbyggande tradition, formulerad av Jean Monnet och andra »Europafäder«, som betonat ekonomi, handel, infrastruktur och fri rörlighet. Det är denna senare tradition som i praktiken dominerat i det moderna Europas framväxt, och vars tämligen basala rörlighetsprinciper präglade fördragstexterna. Den kritiskt sinnade skulle rentav kunna tänka att »medborgarnas Europa« inte så särskilt väl tillgodosetts i detta effektivitetens och rörlighetens Europa. Detta senare har i stället varit djupare förankrat i staterna och i näringslivet, särskilt i de större koncernerna.

Här finns således historiska spänningar som under expansiva tider kunnat hållas under ytan, men som i tider av kris för både ekonomierna och för de mänskliga fri- och rättigheterna på senare år väckt frågor om vad det är för Europa som byggs. Legitimiteten vacklar för det europeiska projektet och i ett sådant klimat har nynationalistiska och populistiska krafter funnit ny livsluft.

Något måste rimligen göras för att motverka den uppkomna situationen, oavsett vilka element i Europaprojektet som man sympatiserar med. En revitalisering och en nyformulering av medborgarnas Europa måste ställa frågor brett och öppet kring de ämnen som står centralt i samhällsutvecklingen. Dit hör frågor om utbildning, bildning och forskning.

Detta har i hög grad varit nationella ansvarsfrågor, även om forskningen har en växande europeisk budget. Hittills har också denna diskussion väsentligen handlat om tillväxtfrämjande åtgärder och innovation – och det är förstås nödvändigt, men uppenbarligen inte tillräckligt.

LIVSCHANSER OCH GLOBALISERING

Jag skulle i mitt inlägg här snarare vilja pröva tanken om det går att knyta samman friheternas och rättigheternas Europa med en diskussion om utbildningen och forskningen och dess europeiska och nationella prioriteringar. Här finns onekligen, i den nordiska erfarenheten, ett arv att anknyta till med våra folkbildande rörelser. Hur ser motsvarande traditioner ut på andra håll i Europa? Finns det slumrande arv här och var som skulle kunna väckas till liv inför Europas pågående kris? Skulle innovations- och tillväxtagendan som dominerat det europeiska kunskapsprojektet, kunna förses med en ny »pelare« som betonar mänskliga friheter och rättigheter och som knyter an till upplysningens tradition?

Jag tror, medgivet påverkad av den senaste tidens politiska utveckling, att vi kanske måste fundera igenom hur vi gör våra prioriteringar i det vi kallar kunskapssamhället. Är kunskapssamhället ett civilt samhälle?

Frågan går att ställa. Vi har under en lång tid nu, i hela Europa, haft en koppling mellan kunskap och ekonomisk tillväxt. Det finns ingen anledning att backa från denna koppling. Europa har haft, och har fortfarande, stora svårigheter att

hålla tempot uppe. Att Europa släpar efter Asien, Sydamerika och Nordamerika är på lång sikt förödande också för medborgarna.

Kunskapsprojektet har emellertid varit onyanserat, inte beaktat den större bilden. Åtminstone indirekt har det varit huvudsakligen inriktat på eliternas problemdefinition och på att främja konkurrenskraften för de redan framgångsrika. De stora företagen har ringats in som de viktigaste avnämarna av forskningen. Vi måste förstås fortsätta så. Utan kunskapsbaserad innovation avstannar Europa ännu mer. Amsterdam-agendan och dess mål, nu halvtannat decennium gamla, har inte förlorat sin giltighet, även om kriserna sedan 2008 gjort att den nu sällan återopas.

Men jag har på senare år tänkt allt oftare på hur ensidigt ett sådant projekt ter sig. Och det förefaller mig som om vi nu måste se saker och ting i ett annat ljus. Vi kan inte gärna fortsätta som förut, inte på något politiskt område. Omprövning måste till så att medborgarna känner delaktighet.

Jag tror att vi behöver förhålla oss kritiskt och ansvarsfullt till de senaste årtiondenas diskussion om kunskap. Äldre begrepp, Ralf Dahrendorfs fina begrepp »livschanser« till exempel, först formulerat i hans bok *Life Chances: Approaches to Social and Political Theory* (1979), har inte haft någon plats i en sådan diskussion. Ett av hedersorden har varit globalisering; få ord har använts så flitigt de senaste tjugo åren, särskilt före krisen 2008. Det finns mycket positivt med globalisering – men vad ska vi säga till dem som i första hand ser globaliseringens baksidor och uppfattar den som ett hot mot deras egna liv och samhällen?

Budgetarna för kunskap och forskning tillhör de få som skyddats någorlunda i de flesta länder, trots krisen. I Sverige har universiteten haft en obrutet gynnsam ekonomisk utveckling ända sedan krisen på 1990-talet, då svångremmen var

framme under några år. Det har rentav antytts att det varit väl mycket resurser, att universiteten strängt taget badat i pengar de senaste åren, pengar för forskning. Vi talar om en fördubbling av den offentliga FOU-sektorns resurser.

Men ensidigheten är påtaglig. Jag arbetar just i dessa dagar med slutrapporten till SNS Utbildningskommission. I det arbetet har jag fått klart för mig att skolan drar lika stora kostnader per elev i dag som den gjorde när den kommunaliserades i början av 1990-talet, trots den totala tillväxten av ekonomin som varit betydande. I högskolan har andelen resurser som gått till forskning vuxit snabbast. Studenterna har blivit fler och fler, men deras undervisning har inte blivit bättre finansierad, snarare sämre.

Man kan diskutera varför det är så – och om det är bra så? Men det är en annan diskussion. Min poäng är att när vi byggt kunskapssamhället så har vi tänkt först och främst som om Sverige varit ett företag i konkurrens vars förmågor skall vässas.

CIVILISATIONSPROCESSEN

Folkbildningen har haft den klart tuffaste utvecklingen. Vi vet alla att bidragen från både stat, landsting och kommun sjunkit. Inte sjunkit litegrann, utan sjunkit kraftigt. På många håll har de upphört helt.

I januari 1996 i ett inlägg inför Sociologiförbundets årsmöte talade jag om de då nyligen inträffade utvisningarna av familjerna Sincari från Åsele i Västerbotten av den dåvarande socialdemokratiska regeringen. Jag jämförde Åsele – där det civila samhället fungerade fantastiskt, från kyrkan till skolan till medborgarnas engagemang – med Sjöbo, en annan kommun som utmärkt sig i flyktingsammanhang.

Det finns många iakttagelser att göra om hur dessa kommuner, som tillhör samma land, skiljer sig åt. En är att det

finns fler exemplar av boskap i Sjöbo än det finns människor. Så är det inte i Åsele, men kanske finns det fler renar än människor och det är väl också ett slags boskap, låt vara ganska annorlunda. Nästan allt är annorlunda när Åsele jämförs med Sjöbo, och Sjöbo med Åsele.

I Sjöbo hade man redan vid mitten av 1990-talet avskaffat alla bidrag till folkbildning. I Åsele låg de kommunala studiebidragen högt, trots en knapp budget och många låginkomsttagare. Inte nog med det, vid den tiden var studiecirkeldeltagandet i Åsele bland de högsta i landet, om inte allra högst, per capita. I Sjöbo var det tvärtom mycket lågt.

I Sjöbo röstade i söndags trettio procent av väljarna på Sverigedemokraterna. Jag kollade siffrorna.

Jag vill inte säga att allt i detta är enkelt. Har man sett filmen *Den enfaldige mördaren* och samtalat med Hans Alfredson om den politiska kulturen i östra Skåne, så inser man att det inte räcker med en studiecirkel för att bryta mönstren, som är politiska bara på ytan. Djupare besett är de kulturella och griper in i begrepp som tradition, mentalitet, klass. Vi kan tala om politisk kultur, rotad sedan generationer.

Kanske är sambandet det omvända: det är just för att den politiska kulturen är som den är i Sjöbo som det inte finns någon förståelse för studiecirkelar.

Det förefaller med andra ord alldeles klart att civilsamhället har betydelse. Men inte ens det starkaste, tåligaste civilsamhälle klarar vilka påfrestningar som helst. Också i Åsele har nu Sverigedemokraterna väljare; nästan var tionde röstande. Är man utan ambulans är man, med rätta, missnöjd.

Jag tror att vi alla har ett ansvar för detta, det har ni förstått nu, och jag tror att också kunskapssektorn i samhället har ett ansvar. I själva verket var det ju därför vi en gång hade studiecirkelar och studieförbund. De handlade om medborgarfostran. Studier handlade om att lära för att fungera demokratiskt.

Det var inte bara sakkunskaper som behövdes, utan också en insikt om formerna. Man kan nästan tänka på Norbert Elias, den gamle historikern, och hans bok *Über den Prozess der Zivilisation*, först utgiven 1939 men egentligen inte uppmärksammas förrän vid sin återutgivning 1969. Civilisationsprocessen. Hur allt är inlärt. Och hur nyss. Bara århundraden, generationer. Att gå på toaletten, snyta sig i en näsduk, använda gaffel. Utveckla seder. Inse vad som är klokt på lång sikt. Blott barbariet var en gång fosterländskt.

På det sättet är demokratin en läroprocess, en civilisationsprocess. Det förstod de tidiga folkbildarna. Att mötas var att utveckla formerna för det civila samhället. Lära sig argumentera, tala, tänka – men kanske ännu mer att lyssna.

Min egen farfar, Tore Sörlin, riksdagsman (s) i första kammaren 1955–1969, brukade berätta om det högtidliga i uppdraget, och i själva ögonblicket. Man fick lyssna på de andra. Och så kunde man, när man hade något att säga, begära ordet. Att få ordet var ett ansvar, ett sätt att bli delaktig i förvaltningen, och förvandlingen, av något, ytterst ett samhälle. Så stora känslor erfor han i den lilla nykterhetslogen i Åsele i det inre av Västerbotten. Kanske var det att det stora kriget just rasat i Europa med miljoner döda som gjorde att det var viktigt att tänka så. På att ta ansvar och att kunskapen hade med det att göra.

Nykterhet är kanske inte den enda vägen. Men den behöves också. Barbariet var en gång att supa, föröda allt. Har man sett det på nära håll behövs kanske inte ens ett krig för att man ska förstå.

ETT NYTT KUNSKAPSPROJEKT

Men dessa ord handlar egentligen om att försöka se konturerna av ett nytt kunskapsprojekt. Ett som är mindre ensidigt. En minister vi nyss haft, ja, för ett tag sedan, talade gärna om

Nobelpris. Det var vad forskning handlade om. Och för all del, ingen har något emot Nobelpris.

Gymnasier i Budapest, civila institutioner i ett land som snart inte längre har några civila institutioner kvar, har, som kulturgeografen och kreativitetsforskaren Gunnar Törnqvist påpekat, fostrat fler nobelpristagare än några andra skolor i hela världen. Lärarna och rektorerna i dessa gymnasier lärde inte ut sitt stoff med tanke på att deras elever skulle få Nobelpris. De var uppfyllda av kärlek. De älskade sin kunskap, kanske så mycket att de nästan fruktade den. Den stod högre än allt annat, det var deras plikt och kallelse att göra sitt jobb så bra som möjligt. De hade internaliserat kärleken till vetande och det behövs knappast något mer för att nobelpristagare skall kunna skapas i rikt mått. När dessa nobelpristagare senare talat om vad som gjorde dem till nyskapande forskare var detta gemensamt för dem: de prisade sina lärare i skolan. Den som planerar för ett Nobelpris i nästa års forskningsbudget vet inte så mycket om Nobelpris. Kanske inte ens om kunskap.

Av samma anledning kan vi inte bara gå till staten och säga: se hur det har blivit, vi behöver litet mer resurser för att nu skall vi rädda landet med kunskap. Vi behöver själva utveckla de idéer som kan föra framåt, stärka det civila samhället, formulera kunskapens plats i det.

Men vi behöver ett samhälle i stort, och en politisk diskussion, som handlar om hur kunskapssamhällets prioriteringar skall se ut så att civilsamhällets anda och livskraft upprätthålls och utvecklas. Och hur det kan utvecklas i det samhälle vi har i dag, vilket är ett helt annat än det där Oscar Olsson och Rickard Sandler och Elin Wägner och Honorine Hermelin och andra studiecirkeln och folkbildningens pionjärer levde och verkade.

SAMHÄLLETS FRÅGOR TILL SIG SJÄLVT

Vilken roll kan det civila samhället spela i ett sådant idé- och mobiliseringsarbete? Kan här finnas särskilt angelägna uppgifter för krafter i Norden? Hur kan utbildning och kunskap göras till mer av folkliga angelägenheter? Hur skulle ett brett och långsiktigt reformprogram se ut? Vilka grundritningar skulle behöva formuleras för en sådan utveckling? Hur kan nationella ansatser länkas till överstatliga?

Jag har gett frågorna mer än svaren. Men det svar jag tror är både möjligt och nödvändigt är att vi bör förskjuta mer av tyngdpunkten i våra samhälleliga investeringar från forskningen till utbildningen. Vi behöver tänka mer på de mångas kunskap, inte bara på den kunskap som via högre tillväxt skall leda till högre välstånd. Vi måste tro att kunnigare människor också bidrar mer till ett kunnigare samhälle. Det är ingen oortodox synpunkt; OECD ansåg den bevisad redan på 1990-talet, och man ansåg det också belagt att kunnigare samhällen blev rikare samhällen, även ekonomiskt. Det påminns vi om alldeles för sällan.

Folkbildningen, som tillhör det civila samhället, är central i detta arbete och har länge varit det. Men den har inte alltid varit så bra på att säga det. Medan kunskapssamhället vuxit har folkbildningen lydigt skött sig på en allt smalare post i dess budget. Andra skolformer – grundskola, gymnasieskola, yrkeshögskola, högskola – mottar tillsammans omkring två hundra miljarder av staten. Det är pengar som behövs. Folkbildningen, både de tio studieförbunden och de 150 folkhögskolorna, skall dela på 3,5 miljarder. Är det klokt? Vi måste själva svara för innehållet och idéerna. Men samhället måste också ställa frågor till sig självt: gör vi rätt avvägningar? Är proportionerna de rätta?

Om det civila samhället skall vara en del av kunskapssamhället borde vi inleda en diskussion om hur dessa samhällen

skall höra samman och kunna vara ett samhälle. Jag tror att diskussionen är angelägen. Förlorarna är redan många, och Förföraren är närmare än jag någonsin kunde ana. Jag vill få fel.

LITTERATUR

- Alnæs, Karsten, »Europabegrepet i et historisk perspektiv – hvor relevant er det for vår identitet og integreringen av fremmed-kulturelle?«, i *Skandinaviske vägval: Det framtida norsk-svenska samarbetet*, red. Björn Magnus Berge & Anders Björnsson (Stockholm: Atlantis, 2008).
- Dahrendorf, Ralf (1979), *Life Chances: Approaches to Social and Political Theory* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1979).
- Elias, Norbert, *Über den Prozess der Zivilisation*, 2 vol. (1939), sv. övers. *Civilisationsteori, del 1, Sedernas historia (Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes)* (översättning Berit Skogsberg, Stockholm: Atlantis, 1989), och *Civilisationsteori, del 2, Från svärdet till plikten: Samhällets förvandlingar (Wandlungen der Gesellschaft)* (översättning Dag Malm, Stockholm: Atlantis, 1991).
- Ström Melin, Annika, *Europas svaga hjärta: Från Haag 1948 till Ungern 2014* (Stockholm: Dialogos förlag, 2014).
- Sörlin, Sverker, »Solidaritet i vår tid«, *Västerbotten* 1996:4.
- , »Vartill duger den nordiska hyggligheten?«, i *Skandinaviske vägval: Det framtida norsk-svenska samarbetet*, red. Björn Magnus Berge & Anders Björnsson (Stockholm: Atlantis, 2008).
- , »Hur länge är samhället? Gammalt och nytt i relationen historia –sociologi«, i *Sociologi i tiden: Bakgrund, utveckling, framtid*, red. Lars Hansen m. fl. (Göteborg: Daidalos, 1997).
- Törnqvist, Gunnar, *Kreativitet i tid och rum: Processer, personer och platser* (Stockholm: SNS Förlag, 2009).

Hva kreves for et folkelig engasjement?

Jorun M. Stenøien ombads inför seminariet att kommentera Sverker Sörlins inledande anförande. Hennes inlägg baserades på den forskning som hon bedrivit om nya sociala rörelser som mötesplatser för utveckling av kunskap och demokrati. En ytterligare utgångspunkt var resultatene från forskning av självvalt och interessebaserat lärande.

Slutsatserna för Stenøien är att förutsättningarna för samhällsengagerade kunniga medborgare ligger i att människor får tillgång till, och behärskar en mångfald av kunskaper och perspektiv. Detta förutsätter ett samspel mellom offentliga kunskapsinstitutioner och fria/frivillige egenstyrde studier.

INNLEDER SVERKER SÖRLIN tok på Folkuniversitetets seminar Medborgarnas Europa utgangspunkt i et vaklende Europas og dets demokratisk underskudd, det manglende folkelig engasjement og trakk fram betydningen av vår nordiske erfaring – arven fra de folkeopplysende bevegelse. Dette ble utgangspunkt for spørsmålet om «Hva kreves for et folkelig engasjement?» som vi i forskerpanelet fikk i oppdrag å kommentere og diskutere. Mine kommentarer var basert på forskning om nye sosiale bevegelse som møteplasser for kunnskap og demokrati (Stenøien 2003) og på forskning om selvvalgt og interessebasert læring i samarbeid med Ann-Marie Laginder (eks. Laginder og Stenøien 2011).

INDIVIDUALISERING I SAMTIDEN

En generell bekymring for manglende deltakelse og medvirkning har lenge vært problematisert av samfunnsforskere som del av individualiseringsprosessene i samfunnet. For eksempel legger Christoffer Lasch (1982, 1996) vekt på at individualiseringen kan føre til mangel på sosialisering, mens Ulrich Beck (1992) så for seg muligheten for resosialisering, da med andre institusjoner og fellesskap enn de tradisjonelle som sentrale i det identitetsskapende arbeid. Han nevner muligheten for at sosiale bevegelser kan være arena for å skape nye kollektiver for samfunnsdeltakelse og medvirkning.

ENGASJEMENT OG MOTSTAND EKSEMPEL – SIVIL ULYDIGHET

Fra de nye sosiale bevegelsene – særlig miljøbevegelsene ble nye former for engasjement og deltakelse prøvd ut (Stenøien 2003). Sivil ulydighet er en av dem.

Den første organiserte aksjonen av typen sivil ulydighet i forbindelse med vannkraftutbygging var avviklet. Ideologien bak aksjonen var ikke-voldelig motstand i Gandhis ånd. Filosofien var for øvrig ivaretatt med Sigmund Kvaløy og Arne Næss blant aksjonens forgrunnsfigurer (Haagensen 1984:23).

For at sivil ulydighet skal være et uttrykk for folkelig engasjement som kan aksepteres som et demokratisk uttrykk er en viktig forutsetning her dens fredelige form, og at man viser hvem man er. Det ble oppfattet som en viktig del av kontrakten. Men før man går til en slik ytterlighet:

Nei, det er ikke tilfeldig nei, det jobbes år opp og år ut, med lobbying og høringsuttalelser og byråkratspringing og i det hele tatt. Så det er mye jobbing som ligger bak, så det er siste løsningen. Det er ikke noe som vi tar lett på i det hele tatt. [...] Vi går jo veldig nøye gjennom det på forhånd, det er ikke slik at nei hva skal vi finne på i morgen da? (Trine -17, Natur og ungdom, 1990).

Sivil ulydighet er slik en aksjonsform som tas i bruk når «feil» beslutninger tas. Dette kan i noen grad ses på som en samtidig parallell til Friberg og Galtungs (1984) omtale av de eldre folkebevegelsene når de hevdet at folkebevegelsene er folkets måte å bli hørt – øve motstand på. Disse fungerte som skoler i demokrati (Selle 1995, 1998).

DEMOKRATISK UNDERSKUDD OG MANGLENDE ENGASJEMENT

Demokratisk underskudd og manglende engasjement er imidlertid et problem med flere sider. Her kan det være nyttig å trekke inn Arne Næss (1968) sin teori om demokratisk styring. En ting er hvordan den formelle medvirkning er organisert og gir mulighet til medvirkning i form av stemmerett, direkte valg og avstemming. Dette har betydning når det uttrykkes en bekymring for at de europeiske fellesskap ikke bidrar til reell medvirkning via de formelle kanaler. I forlengelsen av dette kommer at folk flest i for liten grad bruker den stemmeretten de har. Dette aktualiserer andre faktorer ved Næss sin teori om demokratisk styring slik som; intensitet og ensretting av propaganda overfor befolkningen, oppslutning om politikken.

I tillegg kommer det Næss (1968) omtaler som intensjonsdybden i befolkningen. Denne faktoren består av forståelsesdybde og berøringsdybde. Her pekes det på samspillet mellom kunnskap, innsikt og engasjement. Kombinasjonen av hvilken forståelse man har for en sak og hvordan man berøres er av stor betydning når det er snakk om engasjement.

HVA SKAPER ENGASJEMENT?

Ifølge Viktor Frankl (1968) er menneskets jakt etter mening en primær drivkraft i livet til folk. Og det som gir mening skaper også engasjement. Konkret kan det være at man føler seg *berørt av en endring* i omgivelsene, det kan for eksempel være en situasjon der noen kommer og vil lage en ny veg over den

dyrkede jorda på gården din. Dette vil kunne true livsgrunnlaget ditt og være en trussel mot det som gir mening i livet. Det vil slik kunne oppleves som meningsfylt å engasjere seg i en kamp mot bygging av denne vegen.

En annen situasjon kan være når det *øves urett mot noen du identifiserer deg*, eventuelt en gruppe mennesker du føler tilhørighet til. Slike forhold vil kunne føre til et engasjement for å redde eller forsvare det som trues, og skape bedre vilkår for disse menneskene.

Men hva skal til for å videreføre engasjement og interesse? Her er åpenbart flere faktorer av stor betydning (Stenøien 2003, Laginder og Stenøien 2009):

- det sosiale fellesskapet
- at interessen representerer noe annet i livet enn hverdag, evt forsterker interessen for jobb
- mulighet for fordypning og stadig lære noe nytt og mer.

Folkeopplysning både i og utenfor bevegelse åpner for slike muligheter.

Ifølge Illeris (2000) har to hovedtendenser preget den nordisk folkeopplysningstradisjon; den individorienterte og den allment orienterte. Den individorienterte er knyttet til arven fra Dewey og pragmatisk forståelse av fenomenet, og den allmenorienterte opplysningstradisjonen skriver seg fra en mer europeiske tradisjon.

I den europeiske tradisjonen er begrepet om myndighet sentralt. Dette handler om at den individuelle integritet og dømmekraft er direkte relatert til og stilt overfor den samfunnsmessige innordning og undertrykkelse, den tjener som orienteringspunkt for voksenopplæring både individuelt og samfunnsmessig. Det er denne arven det er verd å føre videre.

OMSTILLING OG VARIG FORPLIKTENDE ENGASJEMENT OG INTERESSE

I dagens samfunn forventes det at vi er i stand til å opptre fleksibelt og være rede til stadige omstillinger (Sennet 2006). Samtidig er det for enkeltmennesket vesentlig at man er i stand til å skape mening i tilværelsen. Det er en primær kraft (Frankl 1968). I Laginder og Stenøiens (2009) forskning kom det tydelig fram at selv-valgt og selv-styrt læringen basert på interesse framstår som meningsskapende for den enkelte.

Når en interesse varer over tid (eks husflid, håndverk og kunsthåndverk) kommer den vedvarende kunnskaps- og læringsinteresse og læringens doble karakter til uttrykk, likesåvel som dens eksistensielle og selvskapende kjennetegn og dens nytte- og målorienterte egenskaper. Å skape og å skape seg selv og på andre siden å bli dyktig til noe, nå mål og avstedkomme noe som er til nytte for andre. Læringsinteressen medfører en forpliktende interesse, det var engasjement som ga mening.

Denne selvvalgte interessen kan av mange bli forstått som ren hobbyaktivitet for eksempelvis håndverk, tradisjonsdans – kunsthåndverk. Laginder og Stenøien (2011) har stilt spørsmål om ikke også dette kan være eller bli en form for motstand mot strømninger i samfunnet. Dette kan i så fall være en potensiell motkraft til konsumpsjonssamfunn og -borgeren. Dette er en borgertype Sennet (2006) advarer mot og foreslår «håndverkskikkethet som medborgelig dyd» som motkraft til dette lettvinde.

MIN KONKLUSJON – DEMOKRATISERING AV KUNNSKAP I SAMSPILL MED AKTIVT MEDBORGERSKAP?

Landskapet er forandret, tilgang til kunnskap har blitt en rettighet og aktivt medborgerskap et pedagogisk ideal. Det står likevel ved lag at:

Den menige samfunnsborger bør i alle tilfelle ha litt kjennskap og kyndighet innenfor en lang rekke felt. Uten dette kan han vanskelig greie i en komplisert tilværelse: Han må være en vidsynt 'amatør'. Vårt demokrati er fundert på at samfunnet består av slike. Demokrati er 'amatørvelde'. Ekspertstyre er ikke demokrati (S. Kvaløy Setereng 1976).

Mangfold av kunnskap og perspektiver er nødvendig. Det finnes imidlertid ingen enkle svar på hvordan skape og opprettholde engasjement som gjør at demokratiet opprettholdes og videreutvikles. Likevel er det et grunnleggende samspillet mellom kunnskapstilgang og en fri og selvstyrt læring basert på egne valg og interesser som er meningskapende, viktig for muligheten for et aktivt og myndig medborgerskap.

REFERANSER

- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Frankl V.E. (1968) *Livet måste ha mening*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Friberg, Mats og Galtung, Johan (red.) (1984). *Rörelser*. Stockholm: Akademitlitteratur.
- Laginder, Ann-Marie; Stenøien, Jorun M. (2011) Learning by Interest: Experiences and Commitments in Lives with Dance and Crafts. *Vocations and Learning*. volum 4 (2)
- Laginder, Ann-Marie; Stenøien, Jorun M. (2009) Lärande av intresse. Om liv med hemslöjd, hantverk och folkdans. I lärandets gränsland.
- Lasch, Christopher (1982). *Den narsissistiske kultur*. Oslo: Pax forlag.
- Lasch, Christopher (1996). *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Næss, Arne (1968). *Demokratisk styreform. En presiserings-meny*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Selle, Per (1998). Organisasjonssamfunnet – ein statsreiskap? I: Grønlie, T. og Selle, P.: *Ein Stat? Fristillingas fire ansikt*. Oslo: Den norske samlaget.
- Selle, Per og Øymyr, Bjarne (1995). *Frivillig organisering og demokrati. Det frivillige organisasjonssamfunnet endrar seg, 1940-1990*. Oslo: Det norske samlaget.
- Stenøien, Jorun M. (2014) Demokratisering av kunnskap i samspill med aktivt medborgerskap? Folkedanningens vandringer. Folkeuniversitetet 150 år.
- Stenøien, Jorun M.; Laginder, Ann-Marie. (2009) I spenningsfeltet mellom individ og kultur. I: Thommessen (red). Liv og lære. Om læring i liv med dans, husflid og bygningsvern.
- Stenøien, J.M. (2003). Den aktive medborger. Nye sosiale bevegelser som møteplasser for kunnskap og demokrati. Trondheim: Vox/Dr.polit.-avhandling 2003, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet. Trondheim.

En offentlighet i förändring. Civilsamhället, yttrandefriheten och medierna

---

Ulla Carlssons utgångspunkt är yttrandefrihetens betydelse i den utveckling som pågår och särskilt då yttrandefriheten i kombination med mediernas roll. De för de nordiska länderna delvis unika förhållandena belyses.

Digitaliseringen av informationsflödena med en tilltagande kommersialisering förändrar förutsättningarna för kommunikation och påverkar sociala beteenden. En av Ulla Carlssons slutsatser är att utvecklingen, inte minst i ett globalt perspektiv, kräver medie- och informationskunniga medborgare.

NORDEN I VÄRLDEN. YTTRANDEFRIHET I FOKUS

De nordiska länderna är små länder med en lång tradition av läskunnighet och stödordningar för medier, stor räckvidd vad gäller tidnings- och bokläsning, public service-medier, lagstadgad yttrandefrihet och inte minst en snabb teknologikutveckling. Norden är en region vars länder uppvisar höga värden på index som mäter demokrati, välstånd, jämlikhet och jämställdhet, frånvaro av korruption och liknande indikatorer.

Det är värden som förknippas med det som benämns den nordiska modellen. En modell som har väckt och fortfarande väcker intresse på många håll i världen.

De nordiska länderna genomgår, som andra länder, stora förändringar. Relationen mellan stat, marknad och medborgare har omformats genom en omfattande avreglering.

Och från att ha varit homogena samhällen är de nordiska länderna i dag mångkulturella samhällen.

Utmaningarna är många utifrån ett välfärds- och demokratiperspektiv och våra nationella självbilder är under omprövning. Vi har att lära av varandra men också av andra länder och regioner. Lösningar måste i dag sökas i såväl lokala och nationella, som nordiska, europeiska och globala dialoger. Civilsamhällets roll för pluralistiska medborgarsamhällen är viktigare än någonsin.

En fråga som samtliga nordiska länder prioriterar på den internationella arenan är yttrandefrihet, och särskilt yttrandefrihet och medier. Det är en avgörande fråga för civilsamhället. Genom ett nära nordiskt samarbete på detta område nås resultat som länderna aldrig skulle nå var och en för sig. Det finns fortsatt från många länder i olika delar av världen, ett ovanligt stort förtroende för Norden som region. Det är Norden man känner – inte de enskilda länderna.

Det handlar om demokrati och medborgarnas rättigheter och skyldigheter.

PETER FORSSKÅL OCH YTTRANDEFRIHETEN 1759

Det är snart 250 år sedan Sverige fick världens första yttrandefrihetslag genom tryckfrihetsförordningen 1766, med förbud mot censur och regler för offentliga handlingar. Det handlar om en lagstiftning som blev avgörande för den demokratiska utvecklingen.

Anders Chydenius tillskrivs vara den som drev igenom lagen. Den som formulerade de bakomliggande principerna var Peter Forsskål. Båda kom från Finland.

§ 9: Skriffrihet uppdrifwer wetenskaperna till sin höjd, röjer alla skadeliga författningar, tyglar alla ämbetsmäns orättwisa, och är Regeringens tryggaste förswar i ett fritt rike. Ty den gör hela menigheten kär i ett sådant regeringssätt [...] Friheten måste därför

bewaras med frihet. Missnöjdas twång och nedtryckande sätter den i yttersta fara, antingen de hafwa fog till missnöje eller intet. En wis Regering lämnar derföre menigheten hällre lägenhet, att yttra sitt missnöje med pennor, än med andra gewär, hwilket upplyser å ena sidan, stillar och förekommer buller och oro å den andra (Forsskål: Tankar om borgerliga friheten. Tryckt hos Lars Salvius i Stockholm, november 1759, Stockholm: Atlantis 2009).

Dessa ord skriver Peter Forsskål 1759 i den nionde paragrafen av 21 i skriften *Tankar om borgerliga friheten*, som utgavs av Lars Salvius i Stockholm – även han med en bakgrund i Finland. Skriften fick oväntat trycktillstånd för en censurerad version, som nästan direkt förbjöds och beslagtogs. Av 500 spridda exemplar kunde 79 förstöras – dessutom förekom det många avskrifter av boken.

Forsskål hävdar i denna paragraf att det enda alternativet till våld är tryckfrihet. Han skriver: »En wis Regering lämnar derföre menigheten hällre lägenhet, att yttra sitt missnöje med pennor, än med andra gewär«.

Forsskål utmanade hela det etablerade samhället – inte minst genom paragraf 9. Han trakasserades hårt för »oförnuftiga satser, ledande icke mindre till irriga, än missnöjda och vidriga tankar om rikets regeringssätt« hette det (von Vegesack 2009). I det läget lämnade Forsskål landet och på Carl von Linnés uppdrag åkte han till Arabiska halvön. Där dör han i malaria 31 år gammal.

I den sista paragrafen 21, förebådar Peter Forsskål den moderna förståelsen av offentligheten där medierna spelar en avgörande roll. Han skriver:

Ändteligen är ock det en wigtig rättighet i ett fritt samhälle, att fritt få bidraga till det allmännas wäl. Men skal det ske, så måste samhällets tillstånd kunna blifwa bekant för hwar och en, och hwar en fritt der om få yttra sina tankar. Der det saknas är friheten ej wärd sitt namn. [...] (Forsskål: 2009).

Forsskåls 21 paragrafer i *Tankar om borgerliga friheten* innehåller i det närmaste alla de rättigheter som trettio år senare återfinns i den franska deklARATIONEN om människans och medborgarens rättigheter revolutionsåret 1789.

Peter Forsskål, född 1732 i Helsingfors, hann med mycket i sitt korta liv. Han var filosof, teolog, botaniker, zoolog och orientalist – han studerade arabiska och hebreiska. Forsskål var en av Linnés lärjungar och ansågs som mycket begåvad, briljant, men besvärlig – självsvåldig kanske är ordet. Linné namngav brännässlan efter Forsskål. Den latinska beskrivningen, *tenacissima, hispida, adhaerens, uncinata* betyder hårdnackad, vild, envis och kantig.

Forsskål var en del av civilsamhället – det var vetenskapen vid denna tid. Han hade stor tilltro till vad kunskap och fritt åsiktsutbyte, det fria ordet, betyder för samhällsutvecklingen och menade att yttrandefrihetens uppgift är att skapa »ett upplyst publikum« – den allmänna opinionen var ett grundläggande mål. Det kan tyckas orealistiskt i den tid som var och det stod även i motsättning till andra tänkare inom upplysningen, till exempel Voltaire, som hävdade att det var svärdet som bestämde staternas utveckling.

Men i ett långsiktigt perspektiv hade Forsskål rätt. Det finns ett samband mellan samhällsutveckling och yttrandefrihet – det handlar om ömsesidig påverkan. Offentligheten spelar därvidlag en avgörande roll. Det är något som civilsamhället väl känner.

Därför har Peter Forsskåls ord fortfarande mening. Och vi skulle nog behöva lite mer av det kynne och kurage som drev honom för 250 år sedan. Med tanke på de problem och kriser som återfinns i samhället i dag behövs ett kraftfullt och inflytelserikt civilsamhälle utifrån ett demokrati- och rättighetsperspektiv.

YTTRANDEFRIHET EN MÄNSKLIG RÄTTIGHET

Samhället förändras men vissa fundament består, det kan vi lära av historien, och det gäller inte minst rätten till frihet att tänka, att tala, att läsa, att lyssna, att skriva, att kommunicera med andra. Rättigheter som också är avgörande för att civilsamhället ska fungera vid sidan av stat och marknad – oberoende av deras logik och lagar.

För att kunna utnyttja sina rättigheter, måste medborgarna ha grundläggande utbildning och vara av god hälsa. Men det har inte alla människor, ofta en följd av sociala orättvisor, könsdiskriminering, arbetslöshet, otillräcklig hälsovård och brister i utbildning. Människor i krig och konfliktområden är särskilt utsatta. Miljontals människor har fördrivits från sina hem och har inga medborgerliga rättigheter alls. Något vi ständigt påminns om i dessa dagar.

Forskare som ägnar sig åt studier om utveckling och politisk legitimitet och vad som kan göras för att minska fattigdom och korruption – som är två av de främsta fienderna till nämnda rättigheter – är överens om att opartiskhet i maktutövningen och likhet inför lagen – med fokus på människors välbefinnande »human welfare« – är av avgörande betydelse (Rothstein & Uslaner 2005, Rothstein 2011).

Dessa villkor rör inte bara formella politiska institutioner, utan även informella sådana, och har att göra med tillit och traditioner av samarbete – förmåga att lyssna på varandra – nå konsensus trots olika intressen, värderingar och konflikter. En insikt om att vad som sägs är viktigare än vem som säger det, att sakskalet måste prövas och argument brytas mot varandra. Det är något som måste beaktas när demokratins framtid diskuteras. Kanske är det detta de nordiska länderna lärde under det senaste seklet via ett starkt civilsamhälle, och som gjorde Norden till en region av intresse för andra.

Det är drygt 65 år sedan FN antog den allmänna deklarationen om de mänskliga rättigheterna. I artikel 19 fastställs vars och ens rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Yttrandefriheten är demokratins praktik.

Stéphane Hessel, en av männen bakom deklarationen, påminde alla medborgare och inte minst civilsamhället år 2010, när han var 93 år, i skriften *Indignez-vous* (svensk titel: *Säg ifrån*) om vikten av att i dag höja rösten för rättvisa och solidaritet – om nödvändigheten av ett fredligt uppror, bland annat för att värna yttrandefriheten.

Det är civilsamhället som måste vara en garant för att de mänskliga rättigheterna och yttrandefriheten skyddas.

MEDIERNA OCH EN OFFENTLIGHET I FÖRÄNDRING

Medierna kan liksom civilsamhället inte förbises när yttrandefriheten behandlas. Oberoende medier och pluralism är ett fundament i demokratin – oavsett medier off-line eller online. Stéphane Hessel nämner explicit vikten av motstånd vad gäller dagens mediasamhälle och den hotade pressfriheten.

När civilsamhället tillfrågas av FN om vad som är viktigast i det nya ramverket för global utveckling efter Millenium-målen (the Post 2015 Development Agenda) så svarar civilsamhället »governments accountability and independent media« och att tillgång till informations- och mediefrihet är avgörande faktorer för utveckling och ett hållbart samhälle. Svaret bygger på uttalanden från drygt 190 av civilsamhällets organisationer i ca 100 länder runt hela världen.¹

---

1. www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/WPFD2009/pdf/Post-2015_Joint_Statement_EN_01.pdf

Medierna har länge fungerat som central informationskälla, som »watchdog« och som forum för samhällsdebatt – ett offentligt rum. De har haft en avgörande roll i förmedlingen av det *offentliga samtalet*. Medierna utgör ett självklart rum för civilsamhället.

Digitaliseringen med en tilltagande kommersialisering och långtgående mediekonvergens omskapar kommunikationssystemet vad gäller såväl tid och rum som socialt beteende. Och det offentliga samtalet ändrar karaktär, bland annat genom de sociala medierna.

Så har skett tidigare och kommer att ske igen – det kan läras av historien.

I dag ägnar vi mer än hälften av vår fritid åt medierna. Tv-tittande är fortfarande den enskilt mest dominerande fritidssysselsättningen, men bland unga vuxna har sociala medier övertagit den rollen.

Utvecklingen går mycket snabbt. För fem år sedan var det några få procent av förskolebarnen som dagligen använde internet. I dag har närmare 60 procent av tvååringarna börjat använda internet. 75 procent av treåringarna är dagliga användare och över 90 procent av sjuåringarna. Det påverkar såväl kommunikation som lärande och detta måste vuxna och samhället förhålla sig till och det kräver omprövning i många avseenden. (Internet och svenskarna 2014)

De unga väljer vad, när och hur de vill titta, lyssna eller läsa. Det ger ett annat mönster än tidigare. Ett minskat radiolyssnande, ett minskat läsande av dagstidningar och böcker, och ett minskat tittande på tv – främst på kommersiella kanaler – kan avläsas.

De sociala medierna skapar nya möjligheter och dimensioner – och dilemman.

Förutsättningarna för mediernas funktioner har därmed förändrats och det för demokratin så centrala offentliga rum-

met – utifrån föreställningen att offentligheten rör sambandet mellan medier, demokrati och medborgerligt engagemang. Det finns en koppling mellan det offentliga rummet och yttrandefrihet.

Dagens offentlighet rymmer inte bara de traditionella medierna och opinionsbildarna utan här återfinns också ett komplext samspel mellan makthavare, lobbyister, PR-konsulter, informatörer, journalister och medborgare i sociala medier och olika plattformar online, som kommenterar, diskuterar, förmedlar utsagor, med mera. Ett samspel som leder till förskjutningar i samhällets maktstrukturer, som påverkar grundvalarna för mediernas frihet och självständighet.

För de unga har de sociala mediernas popularitet att göra med identitetsskapande – att skapa och behålla nya relationer som delar deras intressen. De växer upp i en mediemiljö som premierar visualitet, socialitet och mobilitet. Sättet att använda medier ingår i ett komplext samspel mellan de unga och dess omgivning som uttrycks i nya sätt att lära, handla, kommunicera och umgås med varandra. (Persson & Sjöberg 2014)

Dagens kommunikationssamhälle har en enorm potential. Medier och kommunikation representerar sociala och kulturella resurser som kan utveckla och stärka människor både vad gäller personlig utveckling och utveckling som medborgare utifrån ett demokratiperspektiv. Det handlar inte minst om mångfald, öppenhet och tolerans.

Vi har tillgång till kunskap och skeenden som har varit bortom vår horisont för inte särskilt länge sedan, och vi kan göra våra röster hörda på många olika sätt över många olika gränser. Var och en kan bli sin egen författare, redaktör eller regissör.

Med den utgångspunkten har möjligheterna att yttra sig fritt aldrig varit större.

Det civila samhället har enorma möjligheter i den digitala tidsåldern – att bejaka löftet om en vidgad och fördjupad demokrati. Här finns oanade möjligheter till kunskapsförmedling och opinionsbildning.

Men dagens situation har också implikationer och det gäller inte bara hot om övervakning och kontroll.

Den demokratiska processen bygger på medborgarnas kunskap och medvetenhet om samhällets tillstånd – något som Peter Forsskål betonade redan 1759. Det är en förutsättning för konstruktiva politiska lösningar och för ett fungerande civilsamhälle.

Men när var och en har möjlighet att skapa sin egen referensram efter *egna* intressen och preferenser – skapa sina egna flöden – så innebär det ofta att man ställer sig utanför andra. Det gäller inte minst de unga.

Ett allt mer omfattande medieutbud får till följd att skillnaderna ökar mellan olika grupper vad gäller användningen av medier – inte minst nyhetsmedier. Detta måste vi förhålla oss till och det kräver prövning av många axiom om mediernas roll och villkor i samhället.

För de som är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit så enkelt att hitta kvalificerad information som nu, vilket innebär att flera också ökar sin nyhetskonsumtion. För dem som inte är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit så enkelt att undvika sådan information – eller att bli desinformerade – eller manipulerade. (Strömbäck 2013, 2014)

Självklart är det enastående med alla nya möjligheter att finna information och kunskap, delta i samhällsdebatten och förverkliga sig själv. Men som flera, inte minst demokratiforskaren Jesper Strömbäck har påpekat, är det problematiskt att skillnaden i användningen av medierna och i synnerhet nyhetsmedier ökar. Något som medför risk för ökade kunskaps-

och deltagandeklyftor, minskad social sammanhållning och ökad ojämlikhet mellan samhällsklasser.

Frågan vad det betyder för demokratin måste ställas.

En demokrati kan inte fungera utan välinformerade och engagerade medborgare med ett kritiskt förhållningssätt, och välinformerade medborgare kan inte existera utan trovärdiga medier och en granskande journalistik av god kvalitet. Det har länge varit självklart.

Men hur förhåller vi oss till detta axiom i dag? Hur hantearas det av mediebranschen, politiken och utbildningen?

Mediebranschen talar om sin egen kris och söker febrilt hållbara lösningar i en svår omställningsfas. Men irrvägarna synes många. Vilka konsekvenser får det för den kvalificerade journalistiken när redaktionerna rationaliseras i allt snabbare takt, när utrikeskorrespondenter tas bort och det sparas på undersökande journalistik? Inte sällan leder punktmätningar av publiken till kortsiktiga beslut, beslut som kan visa sig mycket kostsamma.

Och hur rustar journalistutbildningen dagens journaliststudenter att utöva kvalitetsjournalistik i det medielandskap och den mediekultur som de snart ska verka i?

Politiken står tämligen handfallen – mediepolitiken som är central i demokratins politik – hur ska man kunna vara steget före eller åtminstone jämsides när verkligheten/utvecklingen springer förbi? Samtidigt kräver ett försvar av offentligheten såväl eftertanke som konsekvensanalyser och utblick mot näralligande länder.

Det är avgörande frågor att ställa för civilsamhället – ett kraftfullt civilsamhälle är beroende av starka och kritiska medier. Ytterst handlar det om frågan vilket samhälle vi vill ha. Svaret bestämmer synen på medierna – och därmed också stödet till medierna, till exempel public servicemedierna, som har en viktig roll för det offentliga samtalet.

MEDIEKUNNIGA MEDIEBORGARE EN FÖRUTSÄTTNING FÖR YTTRANDEFRIHET

En annan sida av saken är att en medie- och kommunikationskultur som genomgår så stora förändringar måste bestå av mycket medie- och informationskunniga medborgare med ett kritiskt öga. För att kunna använda medier, ha förmåga att välja, värdera och förstå innehåll, budskap och flöden, att kommunicera och uttrycka sig via olika medier och andra informationskanaler behövs många olika kunskaper och färdigheter.

Men för att kunna tillskansa sig den kunskapen måste medborgarna kunna tala, läsa och skriva. Vi vet att grundläggande för demokratiutveckling är en god skola för alla – för flickor och pojkar, kvinnor och män. »Democratic learning« är ett stickord i debatten på den globala arenan.

Medie- och informationskunnighet är en nödvändig nyckelkompetens i dagens samhälle, något som vi i den mest uppkopplade delen av världen inte fullt ut synes förstå, och här avviker vi från många andra länder både i vår närhet och längre bort. Det är länder där delar av civilsamhället har påskyndat utvecklingen i syfte att stärka mediekonsumenten som medborgare.

Utifrån ett globalt perspektiv ser vi dagligen hot mot yttrandefriheten och förmedlingen av nyheter och nyhetsvärdet, till exempel nya former av politisk censur, självcensur, övervakning och kontroll, »gatekeeping«, desinformation, terrorism, antiterrorlagar och andra hot mot journalister – även mord på journalister – samt olika kommersiella hinder. Att utsättas för hot och hat tillhör journalisternas vardag även här hemma.

Den pågående digitaliseringen och globaliseringen har inte bara förändrat mediernas funktioner utan också strukturer avseende styrning och marknad med nya typer av transnatio-

nella bolag, bland annat med övervakning som affärsidé. Det finns i dag ett antal stora medie- och kommunikations-konglomerat som inte upprätthåller något som helst ansvar inför samhället och dess medborgare utan istället endast svarar gentemot marknaden *eller* den politiska makten. I dag är det dock inte helt lätt att skilja mellan statlig och kommersiell bevakning.

Det pågår en kamp för ett öppet och fritt Internet – mot övervakning, kontroll och censur – riktad både till regeringar och privata företag. Det är i hög grad civilsamhället som måste föra den kampen. Sommaren 2014 uppmanade ett antal civil society-organisationer från olika delar av världen FN:s Human Rights Council att stärka skyddet för yttrandefriheten, rätten till personlig integritet och andra mänskliga rättigheter på nätet.²

Detta är en del av globaliseringsprocessen. För civilsamhället gäller det att inte låta sig skrämmas av det faktum att frågor om yttrandefrihet och pressfrihet är bland de mest politiserade frågorna på den internationella agendan.

Samtidigt som världen krymper synes den också bli mer avlägsen. Människor försvarar sin identitet och när det gemensamma inte längre kan upprätthållas på samma sätt som tidigare befästs gränser för lokala kulturer, religioner och samhällen. Överskridande av gränser och försvar av gränser är två sidor av samma globaliseringsprocess.

Denna situation betonar än mer att medie- och informationskunniga medborgare i dag är en förutsättning för ett engagerat medborgarskap – för ett ökat folkstyre.

---

2. www.article19.org/resources.php/resource/37593/en/63-civil-society-groups-call-on-un-to-protect-free-expression-online

CIVILSAMHÄLLET I EN FÖRÄNDRAD OFFENTLIGHET

Vi har som synes en rad förhållanden att beakta om vi ska kunna hantera de komplexa yttrandefrihetsfrågorna – och inte minst de som rör mediernas frihet. Då kan vi hämta inspiration från Peter Forsskål, denne i tidiga år bereste man både i geografin och i bildningens värld.

För vad det handlar om är att utifrån en bred bildning kunna ta till oss nya kunskapsvärldar även långt utanför vår egen sfär, beakta och inkludera nya och oväntade insikter, reflektera och tänka kritiskt.

Lösningar på dagens problem måste uppmärksammas på flera olika nivåer – lokalt, nationellt, regionalt, globalt – i dialog med varandra. En ökad dialog är en nödvändighet i dagens samhälle där många olika kulturer, traditioner och politiska uppfattningar existerar sida vid sida. Men ofta saknas dialogen. Samtalet är satt på undantag trots alla superlativer och förhoppningar om det motsatta i dagens kommunikations-samhälle.

Detta är något som civilsamhället kan ändra på. Civilsamhället har möjlighet att bidra med resonemang och reflektioner om människosyn och etik – kort sagt hur vi kan leva och verka tillsammans för en bättre värld. Det handlar om samhällets överlevnad och där har civilsamhället en av huvudrollerna.

Det handlar om att våga mer – här hemma, i Norden, i Europa och världen – genom att förena bred kunskap, utblick, engagemang, reflektion och analytisk skärpa – med vilja och mod.

Det hade Peter Forsskål. Så låt hans ord bli en påminnelse om att tystnad är ett av de allvarligaste hoten mot demokrati och frihet. Om civilsamhället tystnar, då dör demokratin.

REFERENSER

- Askenius, T. & Stubbe Østergaard, L. (Eds): *Reclaiming the Public Sphere. Communication, Power and Social Change*. Palgrave, Hampshire 2014 (Palgrave Studies in Communication for Social Change).
- Bennett, W. L.: »Changing Citizenship in the Digital Age.« In: Bennett, W. L.; MacArthur, J. D. and C. (Eds): *Civic Life Online: Learning How Digital Media Can Engage Youth*. The MIT Press, Cambridge, MA 2008 (Foundation Series on Digital Media and Learning).
- Carlsson, U. (Red.): *Nordicoms Mediebarometer 2013*. Göteborgs universitet, Göteborg 2014.
- Carlsson, U. (Red.): *Medie- och informationskunnighet i Norden. En nyckel till demokrati och yttrandefrihet*. Nordicom, Göteborgs universitet, Göteborg 2014.
- Castells, M.: *Communication Power*. Oxford University Press, Oxford 2009.
- Dragomir, M. & Thompson, M. (Eds): *Mapping Digital Media. Global Findings*. Open Society Foundation, New York 2014.
- Fenton, N.: *Protecting the News: Civil Society and the Media* (with Tamara Witschge and Des Freedman). Carnegie Trust UK, London 2010.
- Forsskål, P.: *Tankar om den borgerliga friheten* (originalmanuskript med bakgrundsteckning av T. Vegesack). Atlantis, Stockholm 2009.
- Gustafsson, L.: *Sluta bråka. Dags för dialog i politiken*. 33 sidor, Stockholm 2014.
- Habermas, J.: Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? *Communication Theory* 16 (2006) 411–426.
- Hessel, S.: *Indignez-vous! (Pour une insurrection pacifique)*. Montpellier 2010 (Collection Ceux Qui Marchent Contre Le Vent).
- Internet och svenskarna 2014*. .SE/Internetstatistik 2014 (www.soi2014.se/).

- Persson, M. & Sjöberg, U.: »TV:n kommer att vara kvar. Barn och unga i ett nygammalt medielandskap«. I: Carlsson, U. (Red.): *Nordicoms Mediebarometer 2013*. Nordicom, Göteborgs universitet, Göteborg 2014.
- Rothstein, B. & Uslaner, E. M.: All for All. Equality, Corruption and Social Trust. *World Politics* 58 (2005) 41–73.
- Rothstein, B.: The Quality of Government. Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective. The University of Chicago Press, Chicago 2011.
- Shehata, A. & Wadbring, I.: »Allt fler står utanför nyhetsvärlden.« I: L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (Red.): *I framtidens skugga*. SOM, Göteborgs universitet 2012.
- Strömbäck, J.: *Svenska framtidsutmaningar. Slutrapport från regeringens Framtidskommission*. Fritzes, Stockholm 2013.
- Strömbäck, J.: »Medieutveckling en demokratifråga«. I: Carlsson, U. (Red.): *Nordicoms Mediebarometer 2013*. Nordicom, Göteborgs universitet, Göteborg 2014.

Crisis, Communication, Change

Challenges for Civil Society and Institutions

Gottfried Wagner går här igenom de demokratiska idéernas och institutionernas ställning mot bakgrund av de kriser, ofta djupgående förtroendekriser, som Europa har bevittnat och som resulterat i bristande förtroende för de traditionella politiska ledningarna.

Wagners perspektiv är framförallt det europeiska. Han skissar en lösning med målet att utveckla en långsiktig, värdebaserad grundideologi som bättre kan hantera de typer av konflikter vi nu ser. Företrädare för utbildnings- och civilsamhället har härvid ett särskilt ansvar.

MY SHORT CONTRIBUTION starts with some remarks on the most recent and current crisis-phenomena in an international and European context; most of them have to do with, or have a strong impact on, the functioning, robustness or weakness of democracy, 'the only game in town', as Ivan Krastev¹ calls it, and pose serious challenges to civil societies and states.

Do we need to rebuild political culture, trust and cohesion; and can we? Or do we need substantial change in policies and politics? It might well be that one doesn't work without the other; yet, substantial change, transformation of the "system",

---

1. www.iwm.at/the-institute/permanent-fellows/ivan-krastev-2/

might be hard to agree upon, to launch, and to achieve, which, in turn, might further increase investment in “political marketing”, “communication” only – something that citizens tend to mistrust more and more (here we are again).

No doubt, crisis is and/or is perceived as widespread, multifaceted and deep, from the crisis of the financial markets and state budgets to climate change; seemingly anonymous processes of globalization have instigated fear – and have been used by “politics of fear”, in particular related to global flows of migration.

No doubt, civic indignation and protests are remarkably strong, and global, which reflects the international interdependence of root-causes and consequences in an environment of chaotic multipolarity of power(s).

No doubt, what is lacking are sustainable and democratic solutions – in nation states, regional “federations” like the EU, and, on top, related to global crisis management and global governance.

Realistic and resilient optimism – or hope even, seems to be out of sight. Some dreams have turned into nightmares, from Tahir Square/Cairo to Euro-Maidan in Kyiv. The “Arab Spring” was an intermezzo in a tragic dramaturgy.

Occupy Wall street and Los Indignados in Spain have neither built up the clout of improving living conditions of those most hit by the financial crisis, nor – of course, one is tempted to say – helped to transform “neo-liberal” capitalism. The European political scene (and Parliaments including the European Parliament) has seen some frightening moves to the far right (and left). This is not really new, or only in parts; what has aggravated the crisis of problem-solving is that the “project EU” is threatened to lose its narrative. In short: there is not much trust around, neither in (member-) states nor in civil societies.

This sketchy picture isn't just "painted black"; there is indeed much agreement on diagnosis; however, not so much "common sense" is shared on alternatives; and maybe because of lacking alternatives "business as usual" – yet much more fragile than usual – just goes on, will just go on, it seems.

There is a lot to say in favor of "business as usual", in favour of attempts to continuously find partial rational solutions to "chaotic" complexity. However, people in the EU have shrinking confidence in the outcome. They had to get used to trial and error-politics, and high risk gambles, particularly in economic politics. Indeed: they do indeed appreciate steadiness in negotiating some progress in various policy areas, say carbon reduction, security or some smarter rules for the banking sector; however, step by step politics without a convincing greater narrative are often perceived as trouble-shooting in cases where *acting* becomes simply unavoidable (and often it seems to be too late).

In such volatile circumstances marketing and political communication, core part of modern business at any rate, become an important – though in substance questionable – *political* remedy as well, when more holistic change isn't possible, palpable or wanted.

On the other hand, those who believe in change and the necessity of *systemic* transitions have no easy answers to the hard questions: Change towards what exactly? And how? And who are the actors? The most frequent, though still somehow abstract answer regarding substantial change is, in headlines: we need to transform our resource-base, the fundamentals of distribution of wealth and opportunities, and some of the key rules of our economy. More crudely: we need to transform capitalism – and the relationship between democratic policies/politics and "the markets".

Yet, recent powerful protest-movements under the flag of transformation have neither been clear nor consistent in answering the hard questions. Ivan Krastev² sees “revolutions without an ideology or a project”... Many of those protesting “are openly anti-institutional and mistrustful towards both the market and the state... They preach participation without representation...”

They bypass parties, distrust mainstream media, refuse to recognize leadership..., rely instead on the internet and local assemblies...

“Despite their civic courage, creativity and political idealism, the protests have not introduced new political actors or restored trust in public institutions. On the contrary, the protests have turned mistrust of institutional norms into a norm of its own...”

In other words, as Google’s Eric Schmidt³ put it: “Future will be full of revolutionary movements, but short of revolutionary outcomes.”

There is a vicious circle: Much of this “revolutionary” unrest originates from growing inequalities of different kind, above all economic, and – importantly – from fractured collective purpose, which, in turn, makes citizens sceptical and leads to feelings of ineffectiveness in creating change.

OVERCOMING FRACTURED collective purpose, building commonalities in trans-national/European contexts undoubtedly needs public discourse across borders. This debate is not new, but still urgent: How much in common must a – trans-

---

2. Democracy disrupted. The global politics of protest (University of Pennsylvania Press 2014)

3. Eric Schmidt and Jared Cohen: The new digital age: Reshaping the future of people, nations and business, NY 2013

national – community have?⁴ Quite a lot, says Carl Henrik Fredriksson, chief editor of Eurozine⁵:

“At the very least, a common public sphere.”

In a European perspective he analyses the void of such a common public sphere, and the antagonists of sharing, e.g. the manipulative misuse of diversity, including diverse memories: “Europe’s publics will be an easy prey for those who know to play the strings of history...” Trust is based on sharing narratives, and trust allows the sharing of narratives. Yet, Fredriksson questions the functioning of shared narratives, if they come from above; contrary to top-down engineering he stresses the importance of curiosity, translation and mediation for shared narratives, and points, in quoting Habermas, at possible avenues:

“For a supranational democracy that is still rooted in nation states, we do not need a European people but individual citizens who have learnt that they can be both national citizens and European citizens in one person. And these citizens can very well competently participate in European decision-making in their own national public spheres, if the media only would meet their responsibilities...” This means that the media must fulfill a “complex task of translation” (representing different perspectives).

The question remains why media are not able to serve this task. First, they are not good enough, one may say; but secondly, it still may just be too difficult to serve a citizenry that is ambiguously national and European (and to some extent global) at the same time.

---

4. IWM-post, summer 14

5. www.eurozine.com/

MOREOVER, SUCH – theoretically enlightened – communication-perspectives, even under ideal conditions and responsible auspices of inter-cultural “translation” in creating public European spheres in nation states, would not be THE (only) solution to mistrust and de-politisation.

Habermas⁶ (talking about the financial crisis and the growing inequalities) again:

“This requires our politicians to get a grip and take control again. The measures needed to bring back proper regulation are obvious enough. But they are not being applied, firstly because an implementation of these measures at a national, state level would have counterproductive consequences, and secondly because the regulatory agenda that emerged from the first London G20 summit in 2008 would require globally coordinated action, which for the present is rendered impossible by the political fragmentation of the international community.”⁷

Here lies one of the greatest challenges for systemic change – rather than “communication” only – the conflicting interests of citizens who are citizens of nation states and at the same time citizens of Europe, not to mention the global citizenship required in truly global matters – often with schizophrenically split interests, and without adequately strong democratic leadership able to help reconcile the paradoxical interests in a convincing manner.

Thus, citizens of the world suffer from “the political fragmentation of the international community”, and are causing it themselves (!) due to seemingly primary local and national interests.

---

6. in a recent political statement together with economist Bofinger and former minister Nida Rümmelin

7. www.spd.de/aktuelles/74702/20120804_habermas_europa.html

IN FACT, we are facing paradoxical challenges related to both, trust and change. In the current socio-economic and political context citizens are losing trust and – at the same time – are contributing to the diminishing of trust, due to their competitive and contradictory preferences. Paradoxically, but not surprisingly thus, people at the end of the complexity chain, in their respective local and national communities, are losing trust without a clear perspective of what to do. Mistrust crystallizes with elections. Ivan Krastev: “Democracy is (still) the only game in town. The problem is that many people start to believe that it is not a game worth playing.”

According to the latest survey being done by the European Commission, which Krastev quotes, 89 percent of the citizens of Europe believe that there is a growing gap between the opinion of the policy-makers and the opinion of the public. Only 18 percent of Italians and 15 percent of Greeks believe that their vote matters. Basically people start to understand that they can change governments, but they cannot change policies.

YET, THERE ARE “solutions” at offer: simple and firm, popular and loud, nationalistic and authoritarian; leadership for societies which feel disempowered and impoverished; or for growing parts of these societies.

Hungary is just one case; yet a remarkable and much discussed one. However, a closer look helps to de-mystify the phenomenon a bit: Andras Bozoki reports⁸ about the last national elections as “free and unfair”: the repeated victory of Orban’s Fidesz-party won 45 percent of the votes and retained – thanks to a disproportional voting system introduced in 2011

---

8. In: IWM-post, summer 2014

by Fidesz without a meaningful public debate and in violation of Hungarian and international practice – its two-third majority in Hungarian Parliament.⁹

For fighting populism it has been argued that communities – “civil” societies, “warm” and “effective”, differentiated and united, tolerant and responsible to protect human rights, based on knowledge and solidarity, co-operative and competitive – that such communities need shared objectives that are not confined to technocratic rules and management only. Democracy needs vision; and vision needs to address the trans-national realities.

However, not only have we seemingly lost a proper understanding of the semantic halo of the word “vision”, but we also have good reasons for scepticism: We rightfully have little trust in revolutionary or emphatic promises and their radical implementation.

This absence of vision has created a void; a void which is filled by two proxy “solutions”: technocracy and populism; Jan-Werner Mueller¹⁰ stresses their familiarity. He sees today’s populism as “symptomatic of political crisis, brought on by the conspicuous failures of technocratic EU governance... Technocracy and populism are intertwined, but not only as cause and effect: the two have become ‘mirror images of the other’, borrowing from the other’s political repertoire...; both

---

9. Of a total of 8 Mio citizens eligible to vote only 2,1 Mio cast their ballot for Fidesz, 8 % or 600.000 voters less than last time. However, the even more right-wing Jobbik party won 20,5 % of the votes, which made them third force after the second, a coalition led by social-democrats (whose performance –26 % was felt as crushing defeat). ‘Four tenths of the electorate believed that it was left without a genuine political choice.’ (61 % turnout)

10. IWM lecture 2013 by Jan-Werner Mueller, wrapped up by Matthew Specter

oppose party squabbling, both imagine singular solutions and both envision a passive populace which delegates authority to representatives. Both are apolitical: after delegation, nothing more needs to be said.”

He also notes that “technocracy has become more moralizing as populists have become more businesslike...”¹¹

Thus: Do we have to listen to populists? Yes, if they, and they do, point to real failures of the system, including its technocratic short-cuts, which are, by the way, not only a “privilege” of the EU, but of member states’ governments alike. And: no, because populism isn’t just a proxy-solution-offer but part of the problem which it promises to resolve.

FINALLY: IN THIS distinguished circle of members of academia, and of educationalists, as well as in general, one must of course question the role of education, knowledge and science (not to forget: culture and arts) with regards to their contributions to well-functioning democracy, good governance and good interplay between civil society and the public authorities in times of crisis and global socio-economic challenges. This would be another speech; yet, scepticism today doesn’t stop vis-à-vis the education- and knowledge-sector (and, e.g. the art-“markets”); but there is also a serious task at stake again for the community.

Let me just resume a few issues raised at a recent conference in Vienna¹²: We celebrate new records of publications; more information than ever before is at hand, more access to knowledge and broader participation. Yet, information and understanding seem to drift apart; access to information is regulated by algorithm to some extent and not only by traditional gate-

---

11. IWM-post, summer 2014

12. ‘Threats to scholarly knowledge’, April 2014

keepers any longer. This can be a wonderful thing, but it doesn't necessarily mean democratization of knowledge. Moreover:

Despite the explosion of information and knowledge, our systems of economic and political governance are partially (and dangerously) defunct.

Cornelia Klinger put it provocatively: The more we know, the more disoriented we seem to be.¹³

This "other view" on what we call our "knowledge society" may, if it proved to be reasonable, also help to address – in different modes – our helplessness vis-à-vis disruptions of democracy, societal mistrust and ambivalent protest.

Change and resilient democratic processes of balancing interests, locally, nationally and transnationally, will – this is, I think, also a result of the analysis of civic protest-movements – not work without proper mediators and stable democratic institutions, including solid educational and cultural institutions that re-invest in trust-building and participation.

Moreover: "political" debates on aspired common good, on values, rights and responsibilities are deeply needed. Innovative forms of "education" and "culture" must enable shared content-development (dreams and aspirations, analysis of the given, as well as the acquisition of proper skills to reach the goals worth engagement); education is still a decisive societal space of "formation" and cultural as well as political "Bildung". Can it (again) play a role in overcoming the deep current political (and global) crisis?

Educational and cultural empowerment probably needs – what is claimed to be missing in the protest movements: some kind of post-ideological ideology, sustainable normative

---

13. Cornelia Klinger, cited by Agata Lisiak on the conference, 'Threats to scholarly knowledge', April 2014 in Vienna

frameworks and mediators of how to mitigate conflicting interests of citizens, individuals and groups, locality and cosmopolitan urgencies.

We can observe and note, I think, many movements in this transitory period that search for a new shared understanding of “meaning” and the “common good”. Education-, knowledge- and research communities will – together with activists from culture and civil society – play an essential role in this search-process for non-populist, not-exclusively technocratic, post-ideology-ideological, value-driven ideas and concepts, policies, politics and projects.

(The author assumes exclusive personal responsibility for ideas expressed in this article.)

Filantroper, frivilliga och sociala entreprenörer

Nya civilsamhällesmedborgare i ett omförhandlat samhällskontrakt

---

Filip Wijkström har i följande uppsats vidareutvecklat den föreläsning han höll vid seminariet i Umeå. Här tecknas huvuddragen i den omvandling av civilsamhället som nu pågår och som är central för att förstå vart den ideella sektorn och dess många olika organisationer är på väg.

ALLT FLER FILANTROPER, frivilliga och sociala entreprenörer finner vägen in i såväl det vardagliga samtalet och vårt idéburna organisationsliv som i forskningen om dessa organisationer. Dessa nya medborgartyper tycks vara något annorlunda beskaffade än de folkrörelsemedlemmar som – analytiskt såväl som praktiskt – befolkade 1900-talets rika föreningsliv. De förväntas fylla delvis andra funktioner och de verkar i organisationer som tycks fungera på ett annat sätt än tidigare.

INLEDNING

I kapitlet tecknas huvuddragen i den omvandling av civilsamhället som nu pågår och som är central för att förstå vartåt den ideella sektorn och dess organisationsliv är på väg. Det är en transformation som i sina konsekvenser dock bär långt

utanför de enskilda organisationernas gränser och i kapitlet spåras vad jag menar bör förstås som nya inslag i det svenska medborgarskapet.¹

En huvudidé handlar om att vi rör oss från en situation där det civila samhället i Sverige under 1900-talet i stor utsträckning kom att organiseras i form av en särskild typ av strukturer – de svenska *folkrörelserna*. Detta var ett speciellt sätt att organisera verksamheten som för det första hämtade sin inspiration från de många olika sociala rörelser som låg till grund för organisationerna och för det andra kom att påverkas av den svenska välfärdsstaten och dess offentliga sektor.

Civilsamhället och dess organisationer har en viktig, men ofta förbisedd roll i den pågående omförhandlingen av det svenska samhällskontraktet. Folkrörelserna var resultatet av ett system präglad av en långt gående korporatism och en mycket nära och i huvudsak förtroendefull samverkan mellan civilsamhälle och statsapparat. Denna speciella modell för idéburen organisering har jag i tidigare arbeten – och genom att ta fasta på dess hybridkaraktär – grovt schematiskt beskrivit med hjälp av metaforen »hälften rörelse, hälften stat« (Wijkström 2011; 2012c).

Som kontrast tycks nu många av de initiativ och idéer, som sedan ett par decennier ligger till grund för utveckling och förnyelse i det svenska civilsamhället, andas en annan form av hybriditet. Denna hybriditet är av naturliga skäl svårare att fånga i och med att den – om jag har rätt – är under framväxt.

---

1. Kapitlet bygger vidare på en föreläsning i Folkuniversitetets regi i Umeå 2014 och utgår från texter som har publicerats i andra sammanhang, bland annat i antologin *Civilsamhället i samhällskontraktet* (Wijkström 2012a) samt kapitlet »Svenska kyrkan i ett omförhandlat samhällskontrakt« i en antologi från 2014 med Anders Bäckström som redaktör (*Välfärdsinsatser på religiös grund*). Tack till Marta Reuter för kloka kommentarer och synpunkter.

Det nya organisationslivet är i många fall ännu otydligt såväl i sina konturer som i sin kärna och även om den klassiska folkrörelsen har mist något av sin tidigare närmast hegemoniska ställning i det svenska civilsamhället så kommer dessa organisationer förstås inte att förändras eller försvinna över en natt. Redan nu transformeras dock många av folkrörelserna inifrån på samma gång som de utmanas i sin dominans i fältet av såväl nya typer av idéburna aktörer som organisationer av betydligt äldre snitt.

Ett viktigt inslag i denna utmaning är det nya språk som både bär och bereder väg för en annan form av organisationspraktik än den som dominerade 1900-talet. Detta nya organisationspråk och sättet som det tas emot i organisationslivet skapar också utrymme för andra sätt att engagera sig än genom folkrörelsemedlemskapet.

Det är om denna utveckling som kapitlet handlar och jag tar här avstamp i två av de i min mening viktigaste och mest intressanta nya riktningsgivarna. Dessa kan förenklat sammanfattas med de nygamla kodorden »filantropi och frivillighet« respektive bandvagnskoncepten »företagande och marknad«.

Jag kommer framförallt att behandla det första av dessa utvecklingsspår i denna text och tecknar i kapitlet konturerna av ett framväxande »frivilliglandskap«. Det finns redan sedan tidigare en hel del skrivet om hur det idéburna organisationslivet – precis som offentlig sektor under tidigare årtionden och då som ett resultat av New Public Management – har kommit att anamma och anpassa sig till ett marknadens språk och näringslivets tänkande.

Tillsammans utgör dessa inslag inte bara exotiska kryddor i den »folkrörelsemarinad« i vilken hela det svenska samhället tidigare låg indränkt (Hvenmark och Wijkström 2004). Jag betraktar den pågående transformationen av det svenska civilsamhället som tecknas i kapitlet som något av kärnan i vad

jag tidigare har beskrivit som en omförhandling av samhällskontraktet (Wijkström 2012a). Denna omförhandling har inte bara potential att förändra hur vi framöver kommer att organisera och bedriva idéburen verksamhet utan också – vilket är kapitlets slutkläm – förändra vägen till medborgarskapet.

SAMHÄLLSKONTRAKT UNDER OMFÖRHANDLING

Idén om en pågående omförhandling av samhällskontraktet är ett verktyg för att analysera hur grundläggande institutioner i samhället transformeras och för att mejsla ut riktningen för de förändringar som pågår (se även Olsson 2013). Samhällsfördraget kan beskrivas som en i stora stycken tänkt eller tyst överenskommelse som ger oss förutsättningarna för att tillsammans vara och göra samhälle.

Viktiga delar har över tid fästs på pränt i lagstiftningen eller ger oss genom andra former av mer eller mindre bindande överenskommelser och avtal, några av de grundläggande ramarna inom vilka vi lever våra liv. Tänk bara på Saltsjöbadsavtalet eller Allemansrätten.

Även om detta i stora stycken implicita och taget-för-givna kontrakt handlar om att skapa stabilitet och förutsägbarhet, så bestäms och utvecklas det i dynamiska processer där civilsamhällets organisationer är helt centrala. Den »pågående förändringsprocessen i det svenska samhället [skulle] kunna beskrivas som en försiktig och trevande omförhandling av detta osynliga – men sedan länge ändå väl förankrade – samhällskontrakt mellan den ideella sektorn och de övriga delarna av samhället« (Wijkström 1995/2010:161).

Den tankefigur – samhällskontraktet – som används som analysraster för kapitlet betraktar jag som ett komplext system av avtal och överenskommelser som är mer eller mindre tydligt kodifierade och som återfinns i alla delar av samhället. Dagens samhällskontrakt måste vidare – till skillnad från när

de ursprungliga analytiska spadtagen i samhällskontraktbygget togs – inkludera de många organisationer som på olika sätt och nivåer i samhällslivet är inrättade för att organisera och representera samhällets medlemmar och deras värderingar och intressen.

Som en av de tidiga och mest inflytelserika tänkarna på området är exempelvis Jean-Jacques Rousseau i sitt kanske viktigaste arbete på området »*On the Social Contract*« kritisk till idén om någon form av representativitet som placerar någonting – i dag ofta en organisation av något slag – mellan individen och staten (Rousseau 1762/2003, s. 64ff). Sedan dess har den representativa demokratin och dess rika organisationsliv dock fått en så betydande roll i samhällets arkitektur att det överhuvudtaget inte är meningsfullt att tala om ett samhällskontrakt utan att ge plats också för dessa organisationer.

ORGANISATIONSPUSSLET

Partier, religiösa samfund, fackförbund och många andra idéburna organisationer i det civila samhället är i dag självklara aktörer i det moderna fördraget. Dessa har i sig en viktig värderingsmässig funktion i kontraktet (Reuter, Wijkström och Meyer 2014); de strävar i denna funktion också efter att påverka också de enskilda medborgarna utefter respektive politiska, religiösa, ideologiska eller andra moraliska strävanden och ambitioner. Ibland görs det direkt, ibland indirekt genom försök att influera andra aktörer.

Vi måste också beakta de komplexa relationerna *mellan* de många olika organisationerna i ett samhälle. Det går alltså inte att vare sig gå förbi civilsamhällets organisationsliv och deras relation till marknadens företag och statens förvaltning, eller att ur analysen utesluta aktörerna i de andra sfärerna och deras relationer, ambitioner och agerande i förhållande till varandra.

Det går helt enkelt inte att tänka sig ett modernt samhällskontrakt utan att på något sätt hantera organisationerna. Med Göran Ahrnes ord kan vi betrakta den moderna människan som ett slags organisatorisk kentaur, hälften människa och hälften organisation (Ahrne 1994). Man skulle i ett modernt samhällskontrakt till och med kunna betrakta de olika organisationer som har vuxit fram som ett slags medlemmar i samhället i sig själva (se t.ex. Donahue 1992:35). Dessa blir då i sin tur och i sin egen kapacitet en »avtalspart« som deltar i de många omförhandlingar av kontraktet som nu pågår, även om de så att säga gör det på uppdrag av olika grupper av medborgare eller åtminstone i deras intresse.

Avtalen finns överallt och i samhällsfördraget läggs också grunden för vad som kan förstås som ett samhälles organisatoriska arkitektur, för att fortsätta att låna ur den tankevärld som har utvecklats av John D. Donahue, vilket också kommer att vara en viktig pusselbit för det här kapitlet:

Vägled av de värderingar som den omhuldar bygger varje kultur upp sina egna institutionella strukturer för att skapa och fördela sina tillgångar. Denna organisatoriska arkitektur är i hög grad influerad av tradition, ideologi och tröghet. Men det händer då och då att analys och medveten planering också finns med i processen (Donahue 1992:19).

Det moderna samhällsfördraget betraktas alltså som ett komplext system av många mindre avtal och överenskommelser som löper tvärs igenom samhället, vart och ett på sitt område. De är framförhandlade och slutna av en stor mängd olika aktörer och handlar om alla möjliga frågor i det stora samhällspusslet. Den täta samhällsväv som spänns upp av avtalen, och hur väl dessa är förankrade – inbäddade – i samhällets olika delar, ger ett samhälle dess stabilitet och det övergripande samhällskontraktet dess styrka.

Jag menar att vi nu, sedan ett par decennier tillbaka, befinner oss i en sådan process av analys och medvetenhet, då de traditioner och ideologier som låg till grund för en tidigare stabil version av organisatorisk arkitektur i det svenska samhället – på ett antal punkter mer systematiskt faktiskt har kommit att ifrågasättas och omprövas.

ORGANISATORISKA HYBRIDER OCH SAMHÄLLETS ORGANISERING

... it would appear that the traditionally valid distinction between profit-based companies and non-profit organizations can no longer do full justice to reality or offer practical direction for the future. In recent decades a broad intermediate area has emerged between the two types of enterprise (Benedict XVI 2009:27–28).

Som ett resultat av den pågående omförhandlingen av samhällskontraktet förändras också det civila samhällets karaktär. I det här kapitlet intresserar jag mig främst för den typ av processer som rör enskilda organisationer och jag driver tesen att många organisationer i det civila samhället i dag genomgår transformationer som ökar eller förändrar deras hybridkaraktär.

I samhällsvetenskaperna märker vi i dag ett växande intresse för vad som betecknas som hybrider, inte minst gäller det organisationer med ursprung i det civila samhället (t.ex. Brandsen 2009; Thomasson 2009; Billis 2010; Ciesielska 2010; Karré 2011).

Precis som antyds i citatet ovan har en förr relativt tydlig gräns mellan ideell och kommersiell verksamhet blivit mer otydlig eller i alla fall annorlunda än tidigare, när nu mötet mellan deras respektive logiker ges ny gestaltning. Det gäller förstås inte bara denna gräns utan även andra institutionella gränser i samhället, som de mellan statlig eller kommunal

verksamhet och civilsamhälle, respektive mellan näringsliv och offentlig sektor. Hybridbegreppet pekar på något viktigt, och jag tror att det hjälper oss att navigera i den samhälls-
omvandling som pågår.

Generellt – inom till exempel biologi eller teknologi – är hybrider objekt där element från olika genetiska uppsättningar eller teknologier blandas eller smälter samman. Inom samhällsvetenskaperna kan metaforen användas för att beskriva karaktären på ett fält i samhället där aktörer eller processer med olika ursprung är verksamma, eller för att analysera vad som händer i organisationer där institutionella logiker från olika sfärer eller sektorer möts (Friedland och Alford 1991; Thornton och Ocasio 2008; Thornton, Ocasio och Lounsbury 2012).

När det gäller organisationer sker denna typ av förändringar genom att attribut över tid fogas till, eller successivt försvinner ur repertoaren. Attribut måste kunna färdas eller föras över mellan miljöer, och ofta sker detta genom förändringar i det språk som används i organisationen eller dess närhet. Exempelvis är professionella koder, eller det språk som följer med en utbildning, viktiga bärare av sådana attribut. Det kan handla om organisationer med ursprung i offentlig sektor som implementerar marknadspraktiker, eller idéburna aktörer som anammar synsätt och modeller från kommersiell eller statlig sektor.

Idéerna om en offentlig sektor, ett näringsliv respektive en hushållssektor, är mycket starka i vårt medvetande och bygger på att dessa – i ett växelspel med andra sektorer – omväxlande *avgränsar* och *samlar ihop* kategorier av organisationer. Till dessa tre sektorer fogar jag i tidigare arbeten en fjärde sektor eller sfär: det civila samhället och den ideella sektorn (Wijkström och Lundström 2002; Wijkström och Einarsson 2006).

MODELL FÖR OLIKA KATEGORIER

För att göra denna typ av observationer och efterföljande analys, behövs en modell över samhällets organisering där olika kategorier av organisationer kan särskiljas. Utan någon form av analytiskt mer renodlad uppsättning av kategorier är det inte relevant, eller ens möjligt att tala om hybriditet i denna mening. Hur kan vi annars förklara vad som blandas?

Sfärerna i den modell jag föreslår omfattar fyra kategorier. Utifrån tanken med en kärna av rekvisit eller attribut för var och en av typerna, får vi ett analytiskt raster för att förstå hybrider. I modellen finns en sfär för det statliga och kommunala samt en för näringsliv och företagsamhet. Där finns en sfär för familjeliv och privat samlevnad samt en för civilsamhället och dess organisationsliv. Till exempel förstås offentlig sektor som de verk, myndigheter och kommunala inrättningar som upprätthåller och utövar de uppgifter som åligger stat och kommun. Genom idén om en offentlig sektor samlas så en population av organisationer ihop, med en gemensam kärna av attribut som kan sammanfattas med bestämningen *förvaltning* (Wijkström och Einarsson 2006; Wijkström 2011).

Modellen bygger på en idé om logiker som ligger till grund för organisationerna i de olika sfärerna och avgränsar dem gentemot varandra. Dessa logiker gestaltas i en uppsättning grundläggande attribut – till exempel »offentlighetsprincipen«, »vinsten«, »barn och föräldrar« eller »ideellt arbete« – som normalt hjälper oss att avgöra vilken typ av organisation vi har att göra med. När man inom en offentlig myndighet som polisen, enrollerar »volontärer« eller när man på en insamlingsorganisation börjar tala om »marknadsandelar på insamlingsmarknaden«, så kan vi förstå båda dessa fenomen som tecken på hybridisering i den mening jag lyfter fram här (se Wijkström 2012c).

DEN SVENSKA FOLKRÖRELSEN

»... en i Sverige sedan sekelskiftet 1900 vanlig benämning på massorganisationer i vilka från början det oppositionella draget i förhållande till stats- och samhällsinstitutioner var helt centralt.«

Redan i denna inledande mening ur Nationalencyklopedins definition ovan, fångas ett par viktiga karaktärsdrag för organisationer som betecknas som folkrörelser. Många är sprungna ur de sociala rörelser som transformerade samhället i övergången mellan 1800-tal och 1900-tal medan andra är av betydligt senare snitt. Antingen har de varit av det röstbärande slaget, till exempel organisationerna inom arbetarrörelsen, eller så har de organiserat våra kultur- och fritidsintressen som i körlivet eller idrottsrörelsen. I många fall har de också kommit att få betydande inslag av kollektiva identiteter för sina anhängare och medlemmar. Alla bär de dock gemensamma nyckelattribut som medlemskap, öppna föreningar, demokrati och en med tiden nära och förtroendefull relation till statsmakten.

Det finns mycket skrivet om svenska folkrörelser och deras roll i historien (se t.ex. Thörnberg 1943; Heckscher 1951/2010; Lundkvist 1977; Johansson 1980; Engberg 1986; Therborn 1988; Micheletti 1995), men här är inte platsen att sammanfatta detta material. Istället lånar jag två citat ur aktuella analyser som avstamp för avsnittet:

Dåtidens ökade engagemang innebar att ett antal större sociala rörelser växte fram och organiserades genom bildandet av en stor mängd föreningar inom vilka tusentals medborgare förenades för att till exempel få tro, idrotta, bli nyktra eller kämpa politiskt tillsammans (Einarsson och Hvenmark 2012:77).

Termen »folkrörelser« betecknar vanligen ett autonomt kollektiv som organiseras inifrån/nerifrån och är någonting fast, ofta en stor sammanslutning som mobiliserar sina resurser inifrån rörelsen och som strävar genom en bred folklig mobilisering efter att förverkliga sina intressen (Papakostas 2012:39).

ORGANISERING FÖR INFLYTANDE

Folkrörelserna befolkas – och definieras och organiseras – av sina medlemmar. I sin roll som lekmän bidrar medlemmarna med såväl det ideella oavlönade arbete som de ekonomiska resurserna som behövs. Som huvudmän var medlemmarna historiskt den primära kraft i föreningarna som, genom styrelsearbete och andra förtroendeuppdrag, ledde arbetet. Genom att de många små föreningarna sammanslöts i större strukturer var även förbundet en central del av folkrörelsen.

Med strukturer och processer för att säkra medlemmarnas demokratiska inflytande blev förbundet det naturliga valet att organisera sig nationellt och med en representativ demokratisk struktur formaliserad i tre plan – lokalförening, region eller distrikt samt nationell förbunds nivå – kom modellen att dominera svenskt civilsamhälle under förra århundradet.

Även om det förstås finns många fina nyanser och mycket skrivet på temat så tror jag att vi grovt schematiskt och i fyra punkter kan summera folkrörelsernas betydelse i det politiska systemet som det var tänkt i förra versionen av samhällskontraktet.

(i) För det första skulle personer som skulle styra landet vaskas fram med hjälp av folkrörelserna – genom politiska partier, fackförbund, nykterhetsrörelse, handikapporganisationer med flera. (ii) För det andra var det genom folkrörelserna och deras bildningsförbund och folkhögskolor som folket skulle få sin (folk)bildning och den demokratiska skolningen. (iii) Genom folkrörelserna kunde enskilda individer, för det

tredje, göra sin »klassresa«, och därigenom också vandra uppåt i makten såväl inom de egna organisationerna som i det omgivande samhället. (iv) Slutligen, och för det fjärde, var det genom folkrörelserna som medborgarskapet formades och fick innehåll genom människors många och långa aktiva medlemskap i det brokiga föreningslivet.

Detta är ett sätt att beskriva huvuddragen i det folkrörelsekontrakt som också kom att bli ett viktigt delkontrakt i det större samhällskontraktet under 1900-talet.

FOLKRÖRELSEARNAS PLATS I ETABLISSEMANGET

Om medlemmarna och medlemskapet är ett av nyckelattributen för folkrörelsen (Hvenmark 2008; Einarsson 2012) så kommer även närheten till den framväxande välfärdsstaten och dess institutioner att bli viktig för att definiera folkrörelsen. Erik Amnå (2008:133 ff) beskriver detta som en viktig del av folkrörelsernas institutionella »inbäddning« i det svenska samhället.

Theda Skocpol (2003) har i en intressant analys pekat på en delvis parallell utveckling, där de stora amerikanska federationerna på nationell nivå har kommit att anpassas till modeller som gäller för den offentliga sektorns förvaltning. Statsförvaltningens reglering och normer har i det svenska sammanhanget flutit in i organisationerna till exempel via bidragssystemens reglering och genom att organisationernas representanter medverkar i statliga utredningar och kommittéer. Men även andra typer av inflytande påverkar. I organisationernas styrelser tar exempelvis personer plats med tunga uppdrag och funktioner i välfärdsstatens administration och förvaltning.

Folkrörelseorganisationerna formaliseras under 1900-talet för att kunna ta plats i etablissemangen. De ursprungliga sociala rörelserna, samt deras värderingar och människor, institutionaliseras in i folkrörelsens form. De vävs i denna

process, undan för undan, också samman med statsapparaten och dess administration och resurser. Tidigare oppositionella drag suddas successivt ut i takt med att de egna frågorna och företrädare får plats i det nya framväxande etablissemang.

På detta sätt erövrar de nya aktörerna steg för steg politiskt inflytande och successivt växande ekonomiskt stöd. Dessa organisationer fick dessutom högre legitimitet i och med den med välfärdsstaten delvis gemensamma kampen mot de etablerade maktstrukturerna och deras väktare. På resan kom de också att anamma och införliva attribut och element från välfärdsstatens institutioner. För att återkoppla till förra avsnittet om organisatorisk hybridisering skulle detta kunna beskrivas som att folkrörelserna gradvis kom att »statifieras«, om vi lånar sättet att konstruera begrepp för att beskriva denna typ av hybridiseringsprocess från Nils Brunsson (1998).

EN DEL AV SAMHÄLLSKONTRAKTET

Det har varit vanligt att analysera effekterna på staten och dess olika politikområden av de nära relationerna mellan folkrörelser och statsapparat. Statsvetare har beskrivit detta som ett slags *korporativa arrangemang*, som var centrala i förra versionen av samhällskontraktet (se t.ex. Elvander 1966; Rothstein 1992; Öberg 1994; Micheletti 1995). Men dessa täta relationer med statsmakten får konsekvenser även för folkrörelsernas del. Redan en statsvetare som Gunnar Heckscher (1951/2010) pekar i sin efterkrigsanalys av folkrörelsesverige från mitten av 1900-talet på just detta:

Det fria organisationsväsendet kan samarbeta med staten och statsmakterna utan att detta i och för sig behöver innebära några mera allvarliga olägenheter för någon av parterna. Men det måste gå in i samarbetet såsom en självständig maktfaktor, buret av egna ideal och medlemmarnas egna strävanden (Heckscher 1951/2010:265).

Folkrörelsernas agendor och dess medlemmar kom successivt, via de korporativa arrangemangen, att bli del av den offentliga sektorns praktik och styrning. De blev en del av de mekanismer som låg till grund för den svenska modellen. Folkrörelserna blev en integrerad del av samhällskontraktet under 1900-talet. Det förtjänar dock att upprepas att detta inte bör förstås som en enkelriktad process där statens modeller ensidigt koloniserar det civila samhället. På samma gång förs många av de frågor som drivs av folkrörelserna in i statlig och kommunal förvaltning och kommer över tid att integreras som viktiga element i den framväxande välfärdsstatens institutioner eller på arbetsmarknadens område.

Nationalstaterna har i långa stycken strukturerat, utformat och riktat de politiska möjligheter som stått de äldre rörelserna till buds. De politiska partierna och folkrörelserna var de huvudsakliga kanalerna mellan medborgarnas kollektiva identiteter och de representativa institutionerna i nationalstaterna (Amnå 2008:132).

Det faktum att den moderna välfärdsstaten och folkrörelserna utvecklades parallellt under samma tidsperiod påverkar inte bara relationerna mellan de två sfärerna utan även civilsamhällets utformning överlag. Folkrörelserna och välfärdsstatens institutioner växte fram och upp sida vid sida i en form av symbios och ömsesidigt beroende, där de inspirerade men även kom att definiera varandra.

I en parentes skulle denna nära relation kunna ses som ett av skälen till att folkrörelserna gradvis och i miniatyr anammar samma typ av representativ demokrati (på lokal, regional och nationell nivå) för organisationerna och deras förbund som kännetecknade den offentliga sektorns organisering och styrning. Än i dag liknar många folkrörelserns geografiska organisering den som gäller för de svenska kommunernas

indelning. Theda Skocpol (2003) iakttar liknande processer i den nordamerikanska kontexten, i analysen av föreningslivets utveckling i USA.

Som avslutning på detta avsnitt föreslår jag att vi analytiskt bör förstå våra svenska folkrörelser som de kom att fungera under 1900-talet som en organisatorisk hybrid, förenklat beskriven som »hälften rörelse, hälften stat«.

FOLKRÖRELSEKONTRAKTET OMFÖRHANDLAS

I förra »förhandlingsomgången« av det svenska samhällskontraktet var folkrörelserna – såväl när det gällde de frågor de drev som den form de tog – viktiga aktörer inom många områden. Det svenska civilsamhälleskontraktet blev alltså under första halvan av 1900-talet i stora stycken liktydigt med ett »folkrörelsekontrakt« där folkrörelsen som norm, för att organisera och driva verksamhet i det civila samhället, kom att ersätta det mer slutna associationsväsendet från 1800-talet, som Torkel Jansson (1985) har skildrat så väl i sin numera klassiska studie (se även Wisselgren 2000).

Vi kan samtidigt förstå dessa organisationer och den dominerande position som de under lång tid hade i förhandlingarna som ett resultat av de många olika avtal och överenskommelser som slöts. Det handlade konkret om att bestämma vem som var en legitim aktör i 1900-talets kontrakt och vilka organisationer som skulle ha en plats i förhandlingarna. Jag menar att vi till och med bör förstå själva folkrörelsebegreppet och dess centrala position i kontraktet som ett av de *allra viktigaste resultaten* av den förra stora förhandlingsrundan (Wijkström 2012b).

Som Erik Lundberg (2014) nyligen har visat så får traditionella folkrörelser under 1900-talets slut konkurrens av andra civilsamhällesaktörer i relationen och accessen till den nationella statsapparaten (se även Jacobsson och Sundström 2006)

och som Marta Reuter (2012) pekar på sker samtalet mellan civilsamhälle och stat nu också under delvis under andra former och på nya arenor än i det förra samhällskontraktet (se även Johansson och Johansson 2012; Öberg and Svensson 2012).

Många folkrörelser fortsatte vidare att växa i både storlek och inflytande också under 1900-talets andra hälft. Medlemmarnas roll och betydelse i organisationerna kom dock över tid att förändras (Einarsson och Hvenmark 2012). Expansionen leddes nu allt oftare av anställd och avlönad – professionell – personal, som anställdes i föreningarna för att ersätta eller komplettera medlemmarnas tidigare oavlönade arbete (Papakostas 2012).

Folkrörelsernas resursbaser säkrades vidare, förutom via medlemsavgifterna, på olika sätt genom medel från den offentliga sektorn, och dessa arrangemang var ofta relaterade till antalet medlemskap. De offentliga bidragen beräknades och betalades helt enkelt ut i relation till antalet medlemmar som organisationerna redovisade. Medlemskadern blev därmed viktig också för att bestämma storleken på bidrag och stöd från stat, kommun och landsting (Hvenmark 2008).

Jag vill med det ovanstående peka på att folkrörelseformen har bestämts, definierats och förändrats i ett växelspel mellan mer organisationsinterna förändringar och det omgivande samhällets processer. Även om folkrörelsekontraktet under 1900-talet har varit dominerande för att definiera det civila samhället i Sverige så har detta kontrakt under gång kommit att få ett delvis förändrat innehåll. I samband med den pågående omförhandlingen av samhällskontraktet sker dock en mer fundamental förändring där själva folkrörelsekontraktet utmanas i sin dominerande position.

TERMINOLOGISKT ISBERG

Ett sätt att fånga omförhandlingen av samhällskontraktet när det gäller de idéburna organisationernas roll och betydelse är att analysera politikens förändrade språkbruk och sätt att rama in dem. Jag har tidigare beskrivit denna process som en »förskjutning av ett terminologiskt isberg«. Låt mig här i all enkelhet illustrera vad jag menar med hjälp av tre nedslag som antyder den pågående utvecklingen »från folkrörelse till civilsamhälle« (Wijkström 2014).

1.) I den regeringsförklaring som statsminister Reinfeldt avgav till riksdagen 6 oktober 2006, strax efter de borgerliga allianspartiernas allra första valseger, står att läsa när det gäller just denna sfär i samhället (Regeringen 2006:13):

»Grunden för trygghet och gemenskap ligger i ett starkt civilt samhälle såsom föreningsliv, idrottsrörelser, kyrkor, samfund och ideella organisationer. Solidariteten i de offentliga välfärds-systemen är ett komplement till ett samhälle som i högre grad präglas av medmänsklighet, ansvarstagande och idealitet.«

Den borgerliga alliansen följer därmed upp en viljeinriktning som påbörjades redan under det första borgerliga regeringsinnehavet under 1990-talet. Då tillsatte man bland annat en beredning för att främja den ideella sektorn där organisationernas möjligheter att komplettera den offentligt bedrivna välfärden tydligt stod i fokus (Amnå 2005).

II.) Några år senare, i februari/mars 2010, följer även riksdagen efter då man beslutar om att ersätta den tidigare folkrörelsepolitiken med en politik för det civila samhället utifrån en proposition från regeringen (Regeringen 2009). I sin sammanfattning av beslutet skriver Riksdagen (2010):

»Riksdagen beslutade om mål och inriktning för politiken för det civila samhället, som därmed ersätter den nuvarande folkrörelsepolitiken och dess mål. Det civila samhället används i betydelsen

arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet, där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen. Målet för politiken ska vara att förbättra villkoren för det civila samhället som en central del av demokratin. Vidare ska förutsättningarna stärkas för det civila samhället att bidra till samhällsutveckling och välfärd.«

III.) När denna nya politik är antagen är det dags också för Socialdemokraterna. För första gången någonsin – och drygt 20 år efter det att begreppet för första gången dök upp i Moderaternas partiprogram (se även Trägårdh 2011) – fogas nu begreppet »civilsamhälle« till slut in i det socialdemokratiska partiprogrammet i samband med att det var uppe för behandling under partiets kongress i april 2013. När det gäller de delar som rör civilsamhället i Sverige skriver de (Socialdemokraterna 2013:38–39):

»Ett starkt och levande civilsamhälle är demokratin underbyggnad. Det består av ideella föreningar och stiftelser, folkrörelser och samfund, kooperativ, aktionsgrupper och nätverk, som har byggts av människor som i fri samverkan vill förverkliga sina idéer, utveckla gemenskapen och tillvarata sina intressen.«

Vidare skriver man i sitt nya partiprogram (ibid:39):

»Genom sina verksamheter har civilsamhället en viktig uppgift att balansera marknadskrafterna. Till det civila samhället hör olika former av kooperativ, som ger människor möjlighet att förverkliga sina idéer i företag, som är gemensamt ägda och demokratiskt uppbyggda. De kooperativa företagen, som inte drivs av privata vinstintressen, utvecklar det lokala näringslivet. De bidrar också till att förnya den offentliga sektorn när brukare, personal och anhöriga tillsammans tar ansvar för offentligt finansierad verksamhet. Samhället bör stödja utvecklingen av de kooperativa verksamheterna.«

INKLUDERA ELLER EXKLUDERA

Även om dessa tre nedslag skiljer sig åt på ett antal punkter, exempelvis när det gäller organisationernas roll i samhället och vilka former och uttryck som ska inkluderas i vår förståelse av ett civilt samhälle, så kan vi också identifiera ett par viktiga gemensamma drag. Jag menar att dessa, i all sin enkelhet, är signifikativa för den större omförhandling av samhällskontraktet som pågår. Därmed kan vi också betrakta dessa nedslag som toppen av det mycket större konceptuella isberg vars tyngdpunkt så sakteliga förflyttas.

Ett första sådant närmast självklart gemensamt drag i omförhandlingen handlar om att vrida förståelsen av denna sfär eller arena i samhället. Det rör sig om att antingen öppna upp rummet för nya typer av organisationer och former och inte längre enbart inkludera traditionella folkrörelser (som när det gäller stiftelser i Socialdemokraternas fall). Eller så handlar det också om att exkludera vissa kategorier av organisationer (som fackföreningarna i den borgerliga regeringsförklaringen).

En andra viktig pusselbit handlar om den ökade tydligheten i omförhandlingen när det gäller det civila samhällets roll i välfärdsproduktionen (se även Amnå 2008:147). I folkrörelsekontraktet från 1900-talet lyfter man framförallt fram organisationernas röst- och inflytanderoll, och denna gäller även i relation till hur välfärdens produktion skulle organiseras och bedrivas (till exempel genom påverkan genom fackförbund men också brukarorganisationer och handikapprörelse).

I de nya skrivningarna ser vi dock ett tydligare fokus på organisationerna inom denna sfär som leverantörer och producenter av välfärd. Utvecklingen har vi tidigare beskrivit som en rörelse »från röst till service« (Lundström och Wijkström 1995; 2012). Denna rörelse bekräftas nu allt högre upp i det politiska systemet (se även Reuter 2012 för en analys av den så kallade Överenskommelsen).

För att sammanfatta: det folkrörelsesverige som vi är så vana vid från 1900-talet har inte längre den hegemoniska position som det har haft när det gäller hur vi förstår och bedriver idéburen verksamhet. Denna omförhandling är fundamental och handlar om både de idéburna organisationernas roll och deras position i samhällskontraktet. Det är en förändring som jag menar försiggår såväl på ett diskursivt som på ett mer reellt plan, och även om vi ser betydande inslag av stabilitet och kontinuitet i det nya så menar jag att det är en ny ram och ett delvis nytt innehåll som tar form.

ETT NYTT FRIVILLIGLANDSKAP VÄXER FRAM

Det folkrörelseparadigm som tidigare dominerade det svenska civila samhället är på väg att ersättas eller åtminstone utmanas. Jag beskriver här en av utmanarna som ett framväxande och kombinerat frivillighets- och filantropiparadigm buret framåt av ett antal nya aktörer och grundläggande begrepp som så sakteliga börjar definiera upp ett nytt organisatoriskt landskap. I många fall ser vi i praktiken intressanta kombinationer och försök att brygga över gapet mellan de olika sätten att organisera och bedriva verksamhet, i andra fall uppstår konflikter när paradigmen möts. Helt klart är dock att folkrörelsemodellen inte längre är det enda legitima sättet att göra och vara civilsamhälle i Sverige.

Om folkrörelsemedlemskapet var 1900-talets självklara format för att ordna relationen mellan individen och organisationen i det civila samhället så tycks nu den nygamla konstruktionen »den frivillige« (eller volontären) vara ett allt populärare sätt. I många organisationer har olika begrepp med det prefixliknande tillägget »frivillig«, under de senaste decennierna kommit att användas, ibland parallellt med medlemsbegreppet.

Andelen frivilliga och deras engagemang i det civila samhällets organisationer tycks växa på samma gång som mängden medlemmar och deras insatser i många etablerade folkrörelser tycks ha stagnerat eller till och med minskar (Wijkström och Einarsson 2006). Samtidigt ser vi inom det civila samhället en tydlig expansion av det svenska stiftelseväsendet som närmast per definition inte har några medlemmar och där en viktig del av verksamheten för många utdelningsstiftelser handlar om att fördela en del av avkastningen på kapitalet i form av bidrag och donationer (Einarsson och Wijkström, under utgivning).

FRIVILLIGHETEN SOM INSTITUTION

Det språkliga tillägget »frivillig« kan visserligen spåras tillbaka till äldre rötter och konstruktioner i den svenska historien – som frivilliga brandkårer eller den frivilliga skytterörelsen – men det tycks i sin nuvarande användning i huvudsak ha importerats från engelskans *volunteer* eller *voluntary*. Det återfinns i nya svenska ordbyggen som »frivilligcentral« och »frivilligsamordnare« men har också använts på sina håll inom forskningen, till exempel i begrepp som »frivilligorganisation«, »frivilligarbete« eller »frivilligsektor« (SOU 1993:82; Lundström och Svedberg 1998; Boström et al. 2004; Svedberg 2005).

Låt mig här ta ett aktuellt axplock av situationen i Sverige våren 2015. I början av 1990-talet bildades organisationen Forum för frivilligt socialt arbete (nyligen omdöpt till »Forum idéburna organisationer med social inriktning«). Det är en intresseorganisation för vad som beskrivs som socialt inriktade frivilligorganisationer med bland annat en volontärbyrå i arsenalen med uppdrag att matcha volontärer med behövande organisationer. Vi har på många håll i landet sett framväxten av frivilligcentraler som kan ha såväl ideella som offentliga huvudmän (Socialstyrelsen 2007) och hösten 2014 hade deras

nationella paraplyorganisation, Riksförbundet för Sveriges Frivilligcentraler, sitt första årsmöte (Riksförbundet för Sveriges Frivilligcentraler 2015).

Organisationen Frivilligsamordnarnas Förbund bildas 2011 och »är en ideell förening, ett yrkesförbund för dem som inom Sverige organiserar och leder frivilliga/volontärer både kommunalt och ideellt« (Frivilligsamordnarnas Förbund 2015). Dessutom erbjuder en arbetsgivarorganisation som Arbetsgivaralliansen sedan 2011 en »volontärförsäkring« som »omfattar volontärer och förtroendevalda som för en ringa eller ingen ersättning alls gör frivilliga insatser för medlemsorganisationer tillhörande Arbetsgivaralliansen« (Arbetsgivaralliansen 2015).

Och idén om att lyfta fram och synliggöra de frivilliga är inte en isolerad svensk företeelse. Inom EU utlystes exempelvis år 2011 till »European Year of Volunteering«, vilket möjligen kan förstås som en fortsättning på FN:s »International Year of Volunteers« som proklamerades redan tio år tidigare. Även i Sverige är nu alltså fältet kring de frivilliga på god väg att struktureras upp och institutionaliseras.

FILANTROPINS AKTÖRER OCH ARENOR

På samma sätt som frivilligheten institutionaliseras börjar också svensk filantropi tydligt få sina egna aktörer och arenor. Sedan 1980 finns Svensk Insamlingskontroll (tidigare Stiftelsen för Insamlingskontroll) på plats. Det är den organisation som bland annat ansvarar för att dela ut de för många organisationer så åtråvärda »90-kontona« (Svensk Insamlingskontroll 2015). Därefter har även frivilligorganisationernas insamlingsråd, FRII, tillkommit. Det är en organisation som länge har arbetat för att införa avdragsrätt för gåvor och rent allmänt vill man »verka för ett gynnsamt klimat i vårt land för frivilligarbete och för insamling bland allmänheten« (FRII 2015).

Organisationens uppdrag är att verka »för att öka förtroendet för insamlingsbranschen [...] samt att främja och marknadsföra branschen mot givare, myndigheter och organisationer.« (FRII 2015). Den ideella föreningen Charity Rating som bildades år 2005 beskriver sig istället som en »givarernas intresseorganisation«, med visionen att »maximera effekten av varje givares ideella engagemang« (Charity Rating 2015).

En av de allra senaste aktörerna på kartan är Entreprenörskapsforum som under 2011 inrättade ett Filantropiskt Forum med motiveringen:

I en global ekonomi präglad av ökad rörlighet av individer, investeringar och finansiellt kapital kan filantropins roll förväntas bli allt viktigare. Donationer skapar mångfald och innovativa lösningar på ett sätt som offentligt administrerade medel sällan mäktar med (Filantropiskt Forum 2012, se även Braunerhjelm 2012).

Vi har numera också fått avdragsrätt för gåvor till ideella organisationer i Sverige (Trägårdh och Vamstad 2009; Vamstad och von Essen 2013), och våren 2015 verkar det som om det kommer att genomföras två stora symposier i Stockholm med filantropi som huvudtema. Det är Swedish Philanthropy Summit, arrangerat av just Filantropiskt Forum vid Entreprenörskapsforum (Entreprenörskapsforum 2015), samt Stockholm Philanthropy Symposium (2015) som redan under 2014 drog hundratals deltagare till sitt event på Moderna Museet. Arrangörerna för Swedish Philanthropy Summit skriver:

Intresset för filantropi har under de senaste åren ökat i det svenska samhället. Bland annat har ökad förmögenhetsbildning, globalisering och framgångsrika filantropiska förebilder bidragit till utvecklingen. På Swedish Philanthropy Summit den 27 april kommer filantropi diskuteras som en viktig faktor för entre-

prenörskap, kulturell mångfald och samhällelig förändring i en marknadsekonomi med stor offentlig sektor (Entreprenörskapsforum 2015).

Stiftelser i olika former är viktiga aktörer utifrån ett filantropiperspektiv och sedan 1989 märker vi också Föreningen Stiftelser i Samverkan som på sin hemsida beskrivs som »en samlande kraft för det svenska stiftelseväsendet«. Efter att ha verkat mer i det tysta är organisationen nu inne i en ny fas med ambitionen att bli den samlande kraften och mötesplatsen för svenska stiftelser. Föreningen skriver på sin hemsida: »Det är också angeläget att stiftelsernas oegennyttiga arbete för det allmännas bästa lyfts fram, inte minst om vi vill öka antalet stiftelser i landet« (Stiftelser i samverkan 2015).

Det är inte så att dessa fenomen – frivilliga, filantropi, insamlingar, välgörenhet, frivilligarbete, stiftelser – är någonting främmande i det svenska civilsamhället i ett lite längre historiskt perspektiv. Under 1900-talet kom dock såväl de praktiker som de organisationer som hade tydliga inslag av filantropi eller frivillighet, undan för undan att marginaliseras i ljuset av den inflytelserika folkrörelseretorik och den starka föreningspraktik som dominerade det svenska civilsamhället under förra århundradet.

ETT NYTT ORGANISATIONSSPRÅK VÄXER FRAM

Under det framgångsrika samarbetet mellan folkrörelserna och den framväxande välfärdsstatens institutioner, som jag helt kort diskuterade tidigare i kapitlet, lyckades den nya »folkrörelskan« tränga ut civilsamhällesdialekterna från tidigare i marginalen. Det var ett nytt organisationsspråk som utvecklades under 1900-talet för att rama in och organisera upp det nya öppna föreningslivet och dess verksamheter i en nära samverkan med statsmakterna. Det nya språket fick starkt fäste såväl inom de nya organisationerna som i det offentliga

samtalet och med stor sannolikhet kom det även att påverka sättet att prata – och agera – i de andra typer av idéburna organisationer som fanns kvar från tidigare epoker.

Parallellt med, och gissningsvis också som ett kombinerat resultat av och en drivkraft för institutionaliseringen av frivillighet och filantropi, ser vi nu på många håll ett nytt språk – ett slags »filantropiska« (charity speak) – växa fram i och runt omkring det svenska civilsamhället. I sin grundkonstruktion och användning tycks detta språk på många sätt ansätta och interagera med det tidigare rörelsepratet. Det är en delvis ny begreppsapparat och terminologi som behövs för att beskriva och hantera de nya (eller nygamla) fenomen som kommer med såväl den framväxande frivilligheten som med filantropin, och som man inte tycks klara av att hantera på samma sätt med »folkrörelskan«.

Samtidigt bereder förstås det nya pratet också plats för en ny organisatorisk praktik. Det är en praktik som åtminstone delvis bygger på andra principer och värderingar än de som ligger till grund för de sociala rörelsernas praktik. Det skiljer sig även från det myndighetsspråk som utvecklades i välfärdsstaten och som tillsammans med sociala rörelsepratet under 1900-talet kom att bli den organisationskreolska som blev de svenska folkrörelsernas språk (Wijkström och Sjöstrand 2012).

I nästa avsnitt lyfter jag fram idén att vi nu tycks kunna skönja framväxten av ett nytt organisationsspråk som används för att rama in en delvis ny praktik, men också för att skapa utrymme för en ny typ av agenter och organisationer i det svenska samhället: de »sociala entreprenörerna« och de »sociala företagen«.

»HÄLFTEN VÄLGÖRENHET, HÄLFTEN FÖRETAG«

Som jag redan har antytt pågår i dag ett betydande inlån i det civila samhället av ett tänkande och modeller som primärt

har utvecklats för och inom vinstdrivande företag. Vi ser att näringslivets språk och företagens praktik fungerar som ideal också för många av de idéburna organisationerna. I boken »Den framgångsrika ekonomiskan« argumenterar författarna för att näringslivets språk och tänkande bör betraktas som ett eget språk – »ekonomiskan«. Den som behärskar detta språk är ofta den som också får sista ordet i spelet om legitimiteten (Rombach 2005). Det är en utveckling som är tydlig på många håll i det svenska civilsamhället, och jag har i andra sammanhang lånat synsättet för analyser av utvecklingen (Wijkström 2011; 2012c).

De organisationer som är snabbast på att anpassa sig till den ekonomiska jargongen – »marknadsandelar«, »affärsmannaskap«, »kunderbjudande«, »kvalitet i leveransen«, »företagande«, »medlemsnytta«, »varumärke« – upplevs som framåt, relevanta och moderna. Även internt inom organisationerna fungerar marknadens språk som en ny tankeram för verksamheternas styrning, organisering och kommunikation. När det gäller de idéburna organisationernas räkenskaper har dessa, genom nya regler och ny lagstiftning, kommit att kläs i samma tänkande som företagens när dessa för bok över sina intäkter och kostnader.

Marknadens språk flödar på bred front in i det civila samhället och dess olika organisationer, det gäller föreningarna inom idrottsrörelse och friluftsliv, Svenska kyrkans församlingar, fackföreningarna och de politiska partierna. Biståndet och det frivilliga försvaret utvecklar sina dialekter och både inom folkbildningens och kulturens föreningsliv pratar man om »varumärken« och »kunder«. Det kanske viktigaste nya idépaketet på detta område handlar om de nya »sociala entreprenörerna« och de »sociala företagen« (Wijkström 2011).

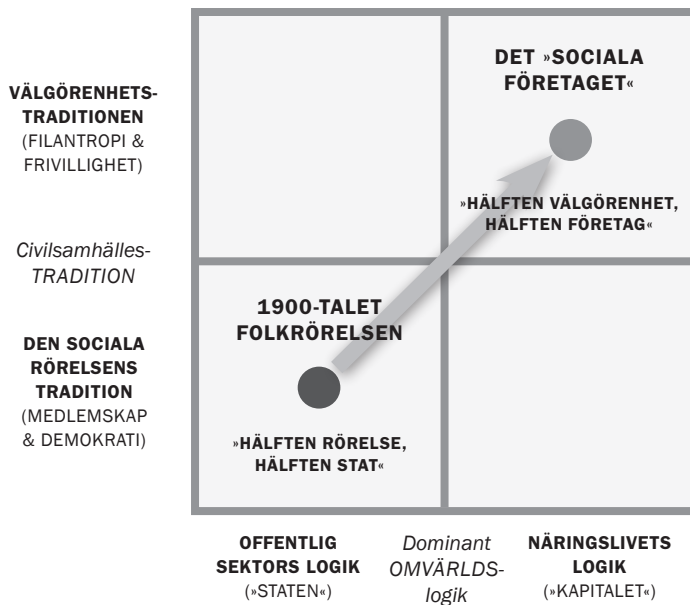
Dessa förändringar underbyggs inte sällan av utbildningar för »affärsmannaskap« för tjänstemän och förtroendevalda

i de idéburna organisationerna och en rekrytering av människor från näringsliv och kommersiell verksamhet som behärskar det nya språket. Förändringarna får också stöd i offentlig sektors alltmer utbredda praxis av att inrätta upphandlingar och upprätta kontrakt för att organisera relationen också till det civila samhällets aktörer. Ett stort antal idéburna organisationer bedriver till exempel vård, skola och omsorg, något som tidigare betraktades som välfärdsstatens domäner.

I takt med att den offentliga sektorns verksamheter nu har öppnats upp med hjälp av olika former av marknadslösningar, ersätts dock både den offentliga förvaltningen som förebild och den statliga logiken som inspirationskälla (Wijkström, Einarsson och Larsson 2004). Istället tycks alltfler av de idéburna organisationerna på välfärdsområdet nu hämta sitt språkbruk ur den affärslogik och marknadspraktik som också genomsyrar många av de reformer à la New Public Management som har genomförts i den offentliga sektorn (Lundström och Wijkström 2012).

ETT NYTT KONCEPTUELLT RUM VÄXER FRAM

Det finns redan mycket skrivet om denna utveckling – när »ekonomiskan« (business talk) används för att bedriva och beskriva idéburen verksamhet – och den tycks pågå inom praktiskt taget alla delar av det svenska civilsamhället (se t.ex. Johansson 2005; Gustafson 2008; Linde 2010; von Essen och Åberg 2009; Norberg och Redelius 2012; Hvenmark 2013). I sökandet efter andra lösningar för att konceptuellt klä människors engagemang och det civila samhällets verksamheter ser vi, som jag pekade på i förra avsnittet, dock en parallell expansion av det begreppsliga ramverket där man istället lutar sig mot vad jag har etiketterat som en »filantropiska« (charity speak).

Från folkrörelse till socialt företag.

Det växer – i snittet mellan och kombinationen av dessa två nya utvecklingstendenser – fram ett nytt konceptuellt rum med inslag och kombinationer av de båda nya språken. I en intressant sammanflätning av dessa båda strömningar ser nya organisatoriska lösningar dagens ljus, som just »sociala entreprenörer« och »sociala företag«. Jag har tidigare beskrivit innehållet i denna typ av konceptuella paket och pekat på vad som tycks hända när dessa kombineras i det svenska civilsamhället (Wijkström 2011; 2012c).

Detta nya konceptuella rum skapar också utrymme för nya organisatoriska praktiker och sätt för människor att organisera sig i det civila samhället. I ett växelspel föder sedan dessa två storheter – det utökade och mer komplexa konceptuella rummet och den nya, framväxande organisationpraktiken – varandra.

Jag nöjer mig här med att sammanfatta utvecklingen med hjälp av figuren ovan. I denna illustreras grovt den pågående resan för det svenska civila samhället och dess organisationsliv – från »hälften rörelse, hälften stat« till »hälften välgörenhet, hälften företag« (se Wijkström 2011).

Det är en process i vilken jag menar att 1900-talets folk-rörelseidé, såväl tankemässigt som praktiskt, utmanas av vad jag här väljer att beskriva som det »sociala företaget« som organisationsidé. I den processen utsätts också idén om folk-rörelsemedlemmen för tuff konkurrens av vad som nu allt oftare beskrivs som »den sociala entreprenören« som – i kombination med de båda nya civilsamhällesmedborgartyperna »filantropen« och »den frivillige« – tycks erbjuda attraktiva alternativ när det gäller att kanalisera människors engagemang.

FILANTROPER, FRIVILLIGA OCH SOCIALA ENTREPRENÖRER

I huvudsak utspelar sig detta drama i det civila samhället och dess organisationer, men jag menar att det har en påverkan

som sträcker sig utanför organisationslivet. Avslutningsvis uppmärksammas därför här två av de nya roller för individen i organisationslivet som träder fram i ljuset av det brutna, eller åtminstone utmanade och omförhandlade folkrörelsekontraktet. Här driver jag tesen att det nya samhällskontraktet – och de organisatoriska lösningar som växer fram i det civila samhället som en följd av detta – även leder fram till en omförhandling av vägen till medborgarskapet som jag väljer att beskriva med rörelsen *från folkrörelsemedlemmar till filantropier och frivilliga*.²

Folkrörelsemedlemskapet har troligen haft större betydelse för hur medborgarskapet kom att gestalta sig än vad de flesta av oss i förstone tänker. I det förra kontraktet var en viktig princip att de många och stora massorganisationerna inom folkbildningen, fackföreningsrörelsen, idrotten med flera fält, skulle fungera som kanaler till makten i samhället; både för medborgarnas intressen och för medborgarna själva. Med de nya folkrörelserna kom en form av öppna medlemskap som skulle åstadkomma detta och därmed också bli en viktig byggesten i medborgarskapet (se t.ex. Amnå 2008).

---

2. Alternativt kan vi självklart förstå det som att utvecklingen drivs av ett antal centrala värderingsförändringar hos individerna som – tagna samman med ändrade föreställningar om rätt sätt att lösa olika typer av samhällsproblem – söker nya eller annorlunda former för att kanalisera sina värderingar och sitt engagemang. Troligen är det en iterativ process där nya former och metoder, inspirerade av annorlunda förhållningssätt, leder till ny och annan aktivitet hos individerna samtidigt som nya värderingar och preferenser formeras i processen. Detta öppnar i sin tur för ytterligare alternativ som inspirerar ännu fler. Det uppstår ett slags pågående och kombinerat organisatoriskt, kollektivt och individuellt lärande där det inte egentligen är särskilt meningsfullt att reda ut frågan om vad som är höna eller ägg.

Anledningen till medlemskapets starka ställning kan hänföras till argument som att vi som medborgare, via denna länk till en förening, formellt ges möjligheten att artikulera vår »röst« och påverka inte bara den organisation och rörelse vi tillhör utan därigenom också det omgivande samhället (Einarsson och Hvenmark 2012:77).

Apostolis Papakostas menar, som en av numera många röster i denna diskussion, att den tidigare tydliga kopplingen mellan fotfolket i de stora massorganisationerna – de klassiska medlemmarna – och ledarskiktet har tunnats ur. Han driver argumentet att medborgarna i det nya organisationslivet därmed har kommit att reduceras till ett slags prenumeranter på eller möjligen konsumenter av politik (Papakostas 2012).

Inte nog med det. Folkrörelserna skulle i förra versionen av kontraktet, i vad som ofta har beskrivits som en »demokratiskola«, även fostra, bilda och träna alla dessa (nya) medborgare – arbetarna, kvinnorna, ungdomarna, de handikappade, de kristna, de nyktra, invandrarna – in i ett aktivt och fullvärdigt medborgarskap genom såväl de värderingar som den praktik som tillhandahölls genom medverkan i föreningarnas inre demokrati och skötsel. Med en sådan bild på näthinnan och med tydlig referens till en folkrörelseforskare som Sven Lundkvist, skriver Erik Amnå (2008:46):

»Det svenska föreningslivet åtnjuter en stor legitimitet som demokratiskola. Historiskt betraktas rentav folkrörelserna – arbetarrörelsen, fackföreningsrörelsen, frikyrkorörelsen, kvinno- rörelsen och nykterhetsrörelsen – som den svenska folkstyrelsens förelöpare.«

I dag tycks man i många folkrörelser vara i färd med att ompröva medlemskapet till förmån för andra sätt att organisera och gestalta relationen mellan människorna och deras organisationer (Einarsson och Hvenmark 2012). Medlemmen samsas

nu allt oftare, även i de etablerade folkrörelserna, med såväl frivilliga vilka bidrar med sin tid, som en växande grupp stora och små givare vilka skjuter till sina pengar. Den utveckling som antyddes i förra avsnittet, med framväxten av ett nytt landskap för filantropi och frivillighet i det svenska samhället, ligger väl i linje med detta och kan till och med ses som dess förutsättning.

Vi behöver förstås inte bli nostalgiska. Vare sig ett växande marknadstänkande eller ett större inslag av frivillighet och filantropi innebär per automatik att de uppdrag och syften som de idéburna organisationerna är satta att bevaka eller arbeta för, får sämre förutsättningar. Organisationerna kan med dessa nya tankeverktyg mycket väl få lika goda eller till och med bättre förutsättningar och möjligheter att rädda världen eller förbättra våra samhällen. Den nya praktiken och de nya principerna kräver dock andra former för governance och kontroll – såväl intern som extern – av de många idéburna organisationerna än de som så att säga kommer på köpet och mer eller mindre förutsattes i och med den tidigare folkrörelsemodellen, och vi har tidigare valt att formulera en del av denna utveckling som en rörelse »från valt till betalt förtroende« (Wijkström och Einarsson, 2006, 79 ff).

Det är sannolikt att vi, som en följd av denna utveckling, kommer att se förändringar också när det gäller folkrörelsernas andra funktion – och jag beskriver här med avsikt detta som en sekundär roll – det vill säga den demokratiska fostran och bildningen av medborgarna, som i folkrörelsekontraktet låg till grund för hur folket skulle medverka i styrningen och kontrollen av landet.

Det innebär att när vi nu omförhandlar folkrörelsens – och därmed medlemskapets – position i det svenska samhällskontraktet, så kommer detta med stor sannolikhet också att få konsekvenser

även för hur medborgarskapet och dess dimensioner kommer att gestalta sig i det nya samhällskontraktet (Wijkström 2012b:12).

NYA ARENOR

I takt med att den starka kopplingen mellan folkrörelsernas traditionella medlemskap och medborgarskapet försvagas, och i och med att andra vägar till medborgarskapet blir legitima eller till och med förväntade, kan vi anta att nya eller åtminstone andra typer av organisationer och former för att bedriva verksamheten blir viktiga för att definiera och odla de nya dragen hos medborgarna.

Dessa nya och annorlunda organisationer och former för att kanalisera människors engagemang blir då de nya arenorna där de nya medborgartyperna – filantropen och den frivillige, liksom den sociala entreprenören – kommer att fostras och bildas och där dessa också får utlopp för, och möjlighet att praktisera dessa dygder. Detta är en liknande situation som den i USA där en forskare som Elisabeth Clemens menar att man som medborgare i stor utsträckning erövrar de medborgerliga sporrarna genom att ge (Clemens 2010).

Eftersom folkrörelsemodellen med stor sannolikhet inte kommer att försvinna under överskådlig framtid utan finnas med oss också under kommande decennier, kan man betrakta utvecklingen som att det civila samhället nu berikas med fler modeller för människor att kanalisera sitt engagemang och ytterligare sätt för att driva idéburen verksamhet. Mångfalden ökar och den öppnar dessutom upp för nya kombinationer – hybridlösningar – med sina rötter både inom och utom det civila samhället. Det är lösningar som i många fall tycks vara tänkta att hantera såväl tidigare och nuvarande som framtida samhällsutmaningar.

Om vi för en stund ändå stannar upp och funderar över vad det är som riskerar att försvinna, eller åtminstone försvagas, i och med att dominansen av folkrörelsen som modell nu bryts så är det framförallt två delvis sammanlänkade argument som jag menar att det är värt att beakta. Det första handlar om öppenhet och går i enkelhet ut på att systemet, för att bli fullvärdig medlem i organisationen, är transparent och öppet med låga inträdeskrav. Det andra argumentet utgår ifrån den, ibland explicita ibland implicita, ambitionen att folkrörelserna ska kunna fungera som alternativa vägar till makt och inflytande genom vilka individer ur annars exkluderade grupper – som bär med sig andra erfarenheter, värderingar eller perspektiv – ges möjlighet till makt, inflytande och kontroll över samhällets utveckling.

Det vi nu ser är alltså framväxten av en uppsättning organisatoriska praktiker som inte lika tydligt och explicit adresserar grundläggande maktfrågor på samma sätt som den klassiska folkrörelsemodellen gjorde.³

TVÅ VIKTIGA DIMENSIONER I ANALYSEN

Tagna tillsammans innebar dessa två principer eller ambitioner att många folkrörelser – utöver att driva sin egen verksamhet, sina frågor och värderingar – genom denna »karriärfunktion« berikade samhället med andra erfarenheter och nya

---

3. Detta innebär givetvis inte att det klassiska folkrörelseprojektet och dess former inte också utmanas av andra aktörer och processer i det civila samhället som växer fram och utvecklas parallellt men på andra håll och på andra arenor. Det gäller till exempel inom de olika alternativrörelserna och deras organisationer där vi ser att man ofta sätter fokus på just denna maktdimension och där såväl form som fokus för organisationens verksamhet kan vara nog så radikal i jämförelse med folkrörelsemodellen, men det är inte ämnet för detta kapitel.

perspektiv. Den fungerade dessutom som språngbräda för en stor grupp individer som inte självklart sedan tidigare bar med sig de olika former av annat »kapital« som Donald Broady antyder när han lyfter fram betydelsen av detta särskilda »organisationskapital« för rekryteringen till maktfältet (Broady 1990).

Det var inte så att man inom alla folkrörelser alltid upprätthöll eller lyckades i dessa två dimensioner, och det är fullt möjligt att detta också kan ske genom nya former och andra typer av organisationer. Men en styrka i det tidigare folkrörelsekontraktet var att dessa principer och ambitioner var tydligt institutionaliserade och hela det svenska samhället mer eller mindre marinerat (Hvenmark och Wijkström 2004) eller inbäddat (Amnå 2008) i dem. Det innebar att de på olika sätt också upprätthölls i relation till andra sektorer i samhället och återbekräftades i en stark, intern organisatorisk praktik.

Även om betraktaren väljer att tolka den pågående transformationen som i huvudsak positiv – eller om hon eller han primärt är intresserad av organisationernas interna liv och grundläggande uppdrag och egentligen inte av denna deras sekundära funktion – är det ändå värt att bära med sig dessa två dimensioner i den fortsatta analysen av utvecklingen.

Jag menar att det är viktigt eftersom förändringarna – tagna samman över hela fältet och i ett längre perspektiv – kommer att få konsekvenser såväl för enskilda organisationers utrymme att verka och för individers möjligheter att delta och engagera sig, som för det större och omgivande samhällets utveckling. Det svenska medborgarskapet och den organisatoriska vägen dit är helt enkelt en viktig del av den pågående omförhandlingen av samhällskontraktet, och civilsamhällets nya språk och nya praktik kommer att spela roll.

LITTERATUR

- Ahrne, G. (1994) *Social organizations. Interaction inside, outside and between organizations*, London: Sage.
- Amnå, E. (2005) »Scenöppning, scenvidning, scenförändring. En introduktion« i Amnå, E. (red.) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond och Gidlunds förlag.
- Amnå, E. (2008) *Jourhavande medborgare*, Lund: Studentlitteratur.
- Benedict XVI (2009) *Encyclical letter Caritas in Veritate of the Supreme Pontiff Benedict XVI*, Vatikanen: Katolska Kyrkan.
- Billis, D. (red.) (2010) *Hybrid Organizations and the Third Sector*, New York: Palgrave Macmillan.
- Boström, M., Forssell, A., Jacobsson, K. och Tamm Hallström, K. (2004) *Den organiserade frivilligheten*, Stockholm: Liber.
- Brandsen, T. (2009) »Hybridity/Hybridization«, i *International Encyclopedia of Civil Society*, volym 2, D–O, 839–842.
- Braunerhjelm, P. (2012) »Förord« till skriften *Filantropi genom stiftelser*, Sjögren, H., Filantropiskt forum rapport # 1, Stockholm: Entreprenörskapsforum.
- Broady, D. (1990) *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Stockholm: HLS Förlag.
- Brunsson, N. (1998) »Politisering och företagisering. Institutionell förankring i organisationernas värld« i Lind och Arvidsson (red.) *Ledning av företag och förvaltning*, Stockholm: SNS Förlag.
- Bäckström, A. (red.) (2014) *Välfärdsinsatser på religiös grund*, Skellefteå: Artos och Norma förlag.
- Ciesielska, M. (2010) *Hybrid Organisations. A study of the Open Source-business setting*, PhD Series 32.2010, Köpenhamn: Copenhagen Business School.
- Clemens, E. (2010) »In the Shadow of the New Deal: Reconfiguring the Roles of Government and Charity« i Clemens, E. och Guthrie, D. (red.) *Politics and Partnership. The role of voluntary associations in America's political past and present*, Chicago: The University of Chicago Press.

- Donahue, J. (1992) *Den svåra konsten att privatisera*, Stockholm: SNS Förlag.
- Einarsson, S. och Wijkström, F. (under utgivning) *Det nya stiftelseväsendet: 2002-2012*, Stockholm: European Civil Society Press.
- Einarsson, T. (2012) *Membership and Organizational Governance*, Stockholm: Stockholm School of Economics.
- Einarsson, T. och Hvenmark, J. (2012) »Efter medlemskapet?« i Wijkström, F. (red.) *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Elvander, N. 1966. *Intrasseorganisationerna i dagens Sverige*, Gleerup, Lund.
- Engberg, J. (1986) *Folkrörelserna i välfärdssamhället*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen, Umeå Universitet.
- Friedland R., och Alford R. R. (1991) *Bringing society back in: Symbols, practices, and institutional contradictions*, i Powell W.W., DiMaggio P.J., (eds.), *The new institutionalism in organizational analysis*, Chicago: University of Chicago Press.
- Gustafson, A. (2008) *Redovisning och kontroll av ideell verksamhet. En alltmer reglerad och standardiserad praktik*, Stockholm: Sober Förlag/European Civil Society Press.
- Heckscher, G. (1951/2010) *Staten och organisationerna*, 3:e uppl, Stockholm: Sober Förlag/European Civil Society Press.
- Hvenmark, J. och Wijkström, F. (2004) The Popular Movement Marinade. The dominant civil society framework in Sweden. *ISTR's 6th International Conference in Toronto, Canada*, July 11-14.
- Hvenmark, J. (2008) *Reconsidering Membership. A Study of Individual Members' Formal Affiliation with Democratically Governed Federations*, Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Hvenmark, J. (2013). Business as usual? On managerialization and the adoption of the Balanced Scorecard in a democratically governed civil society organization. *Administrative Theory & Praxis*. Vol. 35(2).

- Jacobsson, B. och Sundström, G. 2006. *Från hemvävd till invävd: Europeiseringen av svensk förvaltning och politik*, Liber, Malmö.
- Jansson, T. (1985) *Adertonhundralets associationer: Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Johansson, H. (1980) *Folkrörelserna i Sverige*. Stockholm: Sober Förlag AB.
- Johansson, S. (2005) *Ideella mål med offentliga medel. Ideella mål med offentliga medel*, Stockholm: Sober Förlag/European Civil Society Press.
- Johansson, H. och Johansson, M. (2012), 'From a liberal to a Social Democratic welfare state: the policy transfer of the UK Compact?', *Nonprofit Policy Forum*. Vol. 3, Issue 2, Article 6.
- Karré, P. (2011) *Heads and Tails: Both Sides of the Coin. An Analysis of Hybrid Organizations in the Dutch Waste Management Sector*, Haag: Eleven International Publishing.
- Linde, S. (2010) *Församlingen i granskningssamhället*. Lund: Lund University.
- Lundberg, E. (2014) *A Pluralist State? Civil Society Organizations' Access to the Swedish Policy Process 1964–2009*, Örebro: Örebro universitet.
- Lundström, T. och Svedberg, L. (1998) Svensk frivillighet i internationell belysning – en inledning, *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 2–3, 1998. s 106–124.
- Lundström, F. och Wijkström, F. (1995) *Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förändring*, Sköndalsinstitutets skriftserie Nr 4, Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Lundström, T. och Wijkström, F. (2012) »Från röst till service: vad hände sedan?« i Wijkström, F. (red.) *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Lundkvist, S. (1977) *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Olsson, O. (2013) Det nya samhällskontraktet, *Ekonomisk Debatt*, årgång 41, nr 4, s. 43–53.

- Micheletti, M. (1995) *Civil Society and State Relations in Sweden*, Farnham: Ashgate.
- Norberg, J. och Redelius, K. (2012) »Idrotten och kommersen« i Wijkström, F. (red.) *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Papakostas, A. (2012) »De medlemslösa organisationernas tidevarv« i Wijkström, F. (red.) *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Regeringen (2006) Regeringsförklaringen uppläst av statsminister Reinfeldt inför riksdagen, www.regeringen.se/content/1/c6/07/02/32/bcc6951a.pdf
- Regeringen (2009) En politik för det civila samhället, 2009/2010:55, proposition överlämnad till riksdagen, Stockholm 26 november 2009.
- Reuter, M. (2012) »Överenskommelsen som spegel och arena« i Wijkström, F. (red.) *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Reuter, M., Wijkström, F. och Meyer, M. (2014) »Who Calls the Shots? The Real Normative Power of Civil Society« i Freise, M. och Hallmann (red.) *Modernizing Democracy. Associations and Associating in the 21st Century*, New York: Springer.
- Rombach, B. (2005) »Tvåspråkighet i organisationer« i Rombach, B. (red.) *Den framgångsrika Ekonomiskan*, Stockholm: Santéus förlag.
- Rousseau, J.-J. (1762/2003) *On the Social Contract*, Mineola: Dover Publications.
- Rothstein, B. (1992) *Den korporativa staten. Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*, Stockholm: Norstedts förlag.
- Skocpol, T. (2003) *Diminished Democracy. From Membership to Management in American Civic Life*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Socialdemokraterna (2013) *Ett program för förändring*, principprogram för Socialdemokratiska Arbetarepartiet, Stockholm: Socialdemokraterna.

- Socialstyrelsen (2007) *Frivilligcentraler i Sverige – en kartläggning*, Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU (1993) *Frivilligt socialt arbete*, 1993:82, Stockholm: Fritzes.
- Svedberg, L. (2005) »Det civila samhället och välfärden – ideologiska önskedrömmar och sociala realiteter« i Amnå, E. (red.) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*, Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond/Gidlunds förlag.
- Thomasson, A. (2009) *Navigating in the landscape of ambiguity. A stakeholder approach to the governance and management of hybrid organisations*, Lund: School of Economics and Management, Lunds universitet.
- Thornton P. H., Ocasio W. (2008), »Institutional Logics«, i Greenwood, R., Oliver, C., Suddaby, R., Sahlin-Andersson, K. (red.) *Handbook of Organizational Institutionalism*, New York: Sage.
- Thornton, P. H., Ocasio, W. and Lounsbury, M. (2012) *The Institutional Logics Perspective. A new approach to culture, structure and process*, Oxford: Oxford University Press.
- Therborn, G. (1988) »Hur det hela började. När och varför det moderna Sverige blev vad det blev«, i Himmelstrand, U. och Svensson, G. (red.) *Sverige – vardag och struktur*, Stockholm: Nordstedts.
- Thörnberg, E. H. (1943) *Folkrörelser och samhällsliv i Sverige*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Trägårdh, L. (2011) *Det borgerliga samhället: i tur och retur?* Stockholm: Timbro.
- Trägårdh, L. och Vamstad, J. (2009) *Att ge eller beskattas. Avdragsrätt för gåvor till ideell verksamhet i Sverige eller andra länder*, Stockholm: Sektor3.
- Vamstad, J. och von Essen, J. (2013) *Charitable Giving in a Universal Welfare State — Charity and Social Rights in Sweden, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, Vol 42, pp. 285–301.

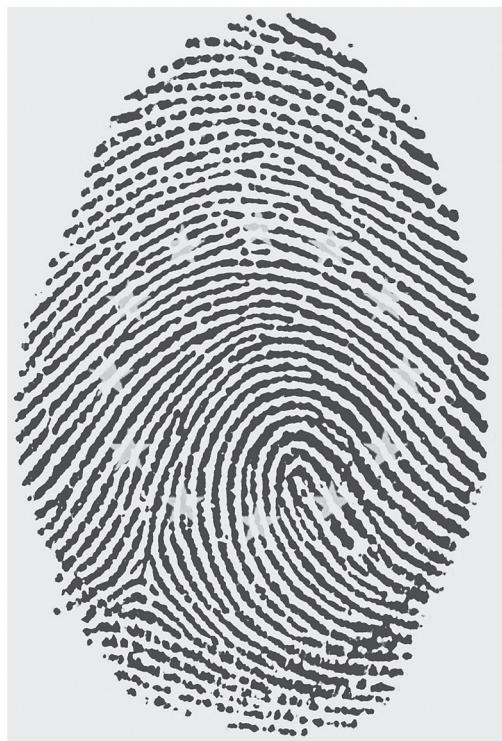
- von Essen, J. och Åberg, P. (2009) *Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer. Studieförbunden och deras grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Wijkström, F. (1995) »Den svenska ideella sektorn i kronor och ören« i Aléx, P., Andersson, H., Schörling, I., Stryjan, Y., och Wikström, B. (red.) *Värden och omvärlden. Kooperativ Årsbok 1996*, Stockholm: Föreningen Kooperativa Studier.
- Wijkström, F. (2011) »‘Charity Speak’ and ‘Business Talk’. The On-Going (Re)hybridization of Civil Society« i Wijkström och Zimmer (red.) *Nordic Civil Society at a Cross-Roads*. Baden-Baden: Nomos.
- Wijkström, F. (2012a) (red.) *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Wijkström, F. (2012b) »Mellan omvandling och omförhandling« i Wijkström, F. (red.) *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Wijkström, F. (2012c) »Hybrider i civilsamhället. När ekonomiskan och filantropiskan kom till byn« i Wijkström, F. (red.) *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Wijkström, F. (2014) »Svenska kyrkan i ett omförhandlat samhällskontrakt« i Bäckström, A. (red.) *Välfärdsinsatser på religiös grund*, Skellefteå: Artos och Norma förlag.
- Wijkström, F. och Einarsson, T. (2006) *Från nationalstat till näringsliv? Det civila samhällets organisationsliv i förändring*, Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Wijkström, F., Einarsson, S. och Larsson, O. (2004) *Staten och det civila samhället. Idétraditioner och tankemodeller i den statliga bidragsgivningen till ideella organisationer*, Stockholm: Socialstyrelsen.
- Wijkström, F. och Lundström, T. (2002) *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*, Stockholm: Sober förlag/European Civil Society Press.

- Wijkström, F. och Sjöstrand, E. (2012) »Coach eller team? Om särart och mervärde i idrottens ledarskap« i Hvenmark (red.) *Är idrotten nyttig? En antologi om idrott och samhällsnytta*, Stockholm: SISU Idrottsböcker.
- Wisselgren, Per (2000) *Samhällets kartläggare*, Stockholm/Stehag: Symposium.
- Öberg, P. O. (1994) *Särintresse och allmänintresse: Korporatismens ansikten*, Uppsala: Almqvist och Wiksell.
- Öberg, P. O. och Svensson, T. (2012) Civil Society and Deliberative Democracy: Have Voluntary Organisations Faded from National Public Politics?, *Scandinavian Political Studies*, Vol 35:3, pp. 246–271.

ELEKTRONISKA KÄLLOR

- Arbetsgivaralliansen (2015) Volontärförsäkring, nedladdad från hemsida 2015-03-03, [www.arbetsgivaralliansen.se/Documents/Publik/PDF/Försäkring/FörsäkringsinformationVolontärAAju-ni2014.pdf](http://www.arbetsgivaralliansen.se/Documents/Publik/PDF/Forsakring/ForsakringsinformationVolontarAAju-ni2014.pdf)
- Entreprenörskapsforum (2015) »Swedish Philanthropy Summit«, hemsida besökt 28 februari 2015, <http://entreprenorskapsforum.se/aktiviteter/swedish-philanthropy-summit-entrepreneurship-and-innovations/>
- Filantropiskt Forum (2012) »Filantropiskt Forum«, hemsida besökt 5 juli 2012, <http://entreprenorskapsforum.se/natverk/filantropisktforum>
- Charity Rating (2015) »Om Charity Rating«, hemsida besökt 17 mars 2015, <http://charityrating.org/om-charity-rating/>
- FRII (2015) »Vårt uppdrag«, hemsida besökt 28 februari 2015, www.frii.se/om-frii/vart-uppdrag/
- Frivilligsamordnarnas Förbund (2015) »Förbundet«, hemsida besökt 28 februari 2015, www.frivilligsamordnarna.se/page.php?id=1
- Riksdagen (2010) Betänkande 2009/10:KrU7 *En politik för det civila samhället. Sammanfattning av beslut*, www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Utskottens-dokument/Betankanden/Arenden/200910/KrU7/
- Riksförbundet för Sveriges Frivilligcentraler (2015) »Start«, hemsida besökt 28 februari 2015, frivilligcentralerna.nu
- Stiftelser i samverkan (2015) »Om föreningen«, hemsida besökt 28 februari 2015, www.stiftelserisamverkan.se/omoss.4.11e321491179eaa6008800014868.html
- Stockholm Philanthropy Symposium (2015) »2014 Program«, hemsida besökt 28 februari 2015, <http://filantropi.eu>
- Svensk Insamlingskontroll (2015) »Om oss«, hemsida besökt 17 mars 2015, www.insamlingskontroll.se/sidor/om-oss

BILAGA: SEMINARIEPROGRAM

Medborgarnas Europa

– ett seminarium om
civilsamhällets utmaningar

Umeå 16–17 september 2014

Medborgarnas Europa – civilsamhällets utmaningar nu och i framtiden i ett bildnings-, kunskaps- och forskningsperspektiv.

Plats Folkuniversitetet, Nygatan 43, Umeå.

Medverkande

Linda Berg, universitetslektor i statsvetenskap, föreståndare för Centrum för Europaforskning, CERGU, Göteborgs universitet

Gustav Björkstrand, professor em i kyrkohistoria vid Åbo Akademi, f.d. minister för forskningsfrågor

Ulla Carlsson, professor, föreståndare för Nordisk informationscenter för media- och kommunikationsforskning, NORDICOM, en institution inom Nordiska Ministerrådet, Göteborg

Drude Dahlerup, professor i statsvetenskap, Stockholms universitet

Tobias Harding, universitetslektor vid enheten för kulturpolitik vid universitetet i Jyväskylä

Mikael Hjerm, professor vid institutionen för sociologi, Umeå universitet

Staffan I. Lindberg, professor, V-Dem institutet, Göteborgs universitet

Rutger Lindahl, seniorprofessor vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Henrik Nordvall, docent i pedagogik, föreståndare för Mimer, nationellt nätverk för folkbildningsforskning, Avdelningen för pedagogik och vuxnas lärande vid institutionen för pedagogik, Linköpings universitet

Sverker Sörlin professor vid avdelningen för historiska studier vid KTH, Folkuniversitetets ordförande

Jorun M Stenöien, professor vid Department of Adult Learning and Councelling, Norges Teknisk Naturvetenskaplige Universitet, Trondheim

Gottfried Wagner, rådgivare vid utbildnings- och kulturministeriet i Österrike, f.d. direktör för European Cultural Foundation ECF, Amsterdam

Filip Wijkström, docent vid Department of Management and Organisation, Handelshögskolan i Stockholm

Tisdag den 16 september, 2014

13.30 Folkuniversitetets generalsekreterare *Michel Wlodarczyk* hälsar välkommen.

13.45 Folkuniversitetets ordförande, *Sverker Sörlin*, inleder med utgångspunkt i folkbildning/utbildning, demokrati och hur civilsamhället hanterar aktuella frågor.

14.20 Forskarpanel kommenterar och diskuterar vad som krävs för ett folkligt engagemang. *Henrik Nordvall* och *Jorun M Stenöien*.

15.15 PAUS

15.45 Reflektioner kring individens förtroende för samhällsinstitutioner och för övriga medmänniskor. *Staffan I. Lindberg*.

16.15–17.15 Panelsamtal

Tankar kring den politiska dimensionen i utvecklingen. *Gottfried Wagner*, *Gustav Björkstrand*, *Drude Dahlerup*.

Onsdagen den 17 september, 2014

9.00 Vem identifierar sig medborgaren med? Är jag samhällsmedborgare? Och i sådant fall – vilket samhälle och vilken nivå identifierar jag mig med? Medborgarnas roll i det omförhandlade samhällskontraktet.

Filip Wijkström, inleder. *Linda Berg* och *Mikael Hjerm*, kommenterar.

10.00 Civilsamhällets möjligheter och brister. *Ulla Carlsson* och *Tobias Harding*.

11.00 PAUS

11.15 Summering

Synpunkter och reflektioner över seminariets tema och värdet av en samverkan mellan utbildnings- och forskningsinstitutioner och folkbildning, samt andra sakområden närliggande frivilligorganisationer. *Rutger Lindahl*, *Sverker Sörlin*.

Med seminariet *Medborgarnas Europa* vill Nordisk Folkeuniversitet med Folkuniversitetet i Sverige som arrangör, belysa hur forskningen beskriver den aktuella utvecklingen inom ett antal centrala områden.

Europas samhällsutveckling och därmed politiska karta undergår snabba förändringar. Den nya och för allt fler människor tillgängliga tekniken skapar nya former för kommunikation mellan enskilda människor, men också mellan medborgarna och de politiska institutionerna.

Folkbildning/utbildning, demokrati och hur civilsamhället hanterar dessa frågor är de tre nyckelområden som ett femtontal forskare och opinionsbildare kommer att belysa i kortföreläsningar och panelsamtal.

Seminariet är en del av Kulturhuvudstadsårsprogrammet och är öppet för allmänheten. Det genomförs med stöd av Folkuniversitetsföreningen.

www.folkuniversitetet.se/Kampanjer/Medborgarnas-Europa/

UNDER TVÅ DAGAR i september 2014, inom ramen för Kulturhuvudstadsåret i Umeå, genomförde Nordisk Folkeuniversitet och Folkuniversitetet i Sverige ett öppet seminarium kallat *Medborgarnas Europa – civilsamhällets utmaningar nu och i framtiden i ett bildnings-, kunskaps- och forskningsperspektiv.*

Seminarieret ville belysa hur forskningen beskriver den aktuella utvecklingen inom områden som folkbildning/utbildning och demokrati, och hur civilsamhället hanterar dessa frågor. Ett dussintal forskare och opinionsbildare deltog med kortföreläsningar och panelsamtal.

FEM AV DELTAGARNA medverkar i efterhand även i denna skrift med en bearbetning av sina föreläsningar:

Sverker Sörlin, professor, KTH, Stockholm, Folkuniversitetets ordförande: *Plädering för de mångas kunskap.*

Jorun M. Stenøien, professor, Norges Teknisk Naturvetenskaplige Universitet, Trondheim: *Hva kreves for et folkelig engasjement?*

Ulla Carlsson, professor, NORDICOM, Göteborgs universitet: *En offentlighet i förändring. Civilsamhället, yttrandefriheten och medierna.*

Gottfried Wagner, rådgivare vid utbildnings- och kulturministeriet i Österrike: *Crisis, communication, change. Challenges for civil society and institutions.*

Filip Wijkström, docent, Handelshögskolan, Stockholm: *Filantroper, frivilliga och sociala entreprenörer. Nya civilsamhällesmedborgare i ett omförhandlat samhällskontrakt.*

BIDRAGEN ÄR VIKTIGA inlägg i samtalet om det civila samhällets utmaningar, och tillsammans utgör de samlade litteraturreferenserna ett närmast unikt urval för alla som vill fördjupa sig ytterligare i ämnesområdet.